

IRÜ eesti keele kateeder

Vändra murruku
monograafia

Diplomitöö

Aino Pärko

Tartu 1958

Lõuajuhatus.

Käesolevas teos antakse descriptiivne üldvaade vändra murra fonetilisest ja morfoloogiast. Näiteid tuuakse ka sõnavara kohta.

Vändra murra kuulub läänemurde piirkonda. Kuuagse Vändra kihelkond moodustab endise Pärnumaa piirkonnaga Haigumaa, Järvamaa ja Voljandi-
maa vahel. Pärnumaa poolt piiravad teda Pärnu-Jaagu ja Toi kihelkond, Järvamaa poolt Türi ning Haigumaa poolt Rapla kihelkond.

Pinnalt moodustab Vändra kihelkond üldiselt põhjast lõunasse ühtlase laenuka, mida läbib kaguosas Pärnu jõgi oma harujõgedega. Mul-
lastik ei ole eriti viljakas, on veel rabaid. Metsad on valitud segametsad, rabade läheduses aga männimetsad.

Arstus on võrdlemisi vana, seda näitavad mitmesugused leiud kivi-
ajast (5000-2000 a. e.m.a.). Pronksi- ja

rauaajast liide pole. Liitude pöördumise
 re võis vähenes on tingitud sellest, et ul-
 leri ajans oli põlleharimine rannese pea-
 clatusviisiks ja elanikud olid jätnud
 suure osa rabaest Pärnumaast maha,
 siirdudes enam Järk- Eesti kõrgeti ke-
 le.

Maonud raudaajast (1800-1800a.m.a.j.)
 pärinevad inisikud liind näitavad,
 et Väandras võis elanikke olla, kuid
 kõndalt ja paaniselt jõgele ääris.¹

18. sajandi lõpupelel on Väandra ki-
 helkond mitsarikas. Suuremaid külasid
 süü si liide, esmalt aga inisikuteid soo-
 saaditel. Sel ajal on karjapidamine ja
 mitsandus peatuluallikas.

Talude pärisestruktuure algas 1864.a.
 Talused esisid paaniselt oma valla mi-
 nused. Sisserändajad olid ainult kümme-
 kond ajaajat, kes hiljem aga oma ta-
 lud kohalikele elanikele edasi müüsid.

Tähtsamate maantudeks, mis läbi-
 vad Väandra kihelkonda, on Pärnu- Vija-
 di, Väandra- Siiri, Väandra- Selles ja
 Väandra- Käne maantud, mis tulevad
 kenne Väandra alvise.

---

¹ Mnd. Pärnumaa, Tartu 1930, lk. 158 jj.

Peale nende lähen põhjaosa veel nitraatip-
melise raudtee Tallinn - Lelle - Säene koos
kaudlega Lellut Säene poole ja võlme-
ret Vandrausse.

Üldise kaitseliku taime poolt
on Vandra juba varaselt võrdlemisi
hial järel. Kaitseme loinut toodetakas
jätku ka Säene jäe ääres tes talu-
des.

Praegu on murre võrdlemisi vähe säili-
nud, sest suhteline naaber aladega
on tihed. Murdejaente kadumist soodus-
tavad ka praegu peaaegu igas piiris
loetakavad ajalehed, samuti raadio. Mur-
dekult räägivad kõige vanemad inime-
sed, kes ealistel on peisunud kõige üldi-
semad ja tüüpilisemad murdejaosed.
Suhtelisele vahele on murdelisi ei jäänud
fonetika alal ja mõnel määral ka sõ-
navara alal, morfoloogia esis ühtib vi-
nemus põhiliselt üldise põhjaveetilise eene-
musega.

Töö kehtamisel on kaardatud sta-
likult kogitud materjali endisest Vänd-
ra kihelkonnas lõunaosas (praeguse
administratiivse jaotuse järgi kolmees, Viis-

aastak" ja kokkuvõttes). Materjalid
on kogitud Võira, Vihtra ja Ibbeni vi-
last. Peale selle on kasutatud SKÜ
sesti keele katudris arvaid K. Mihkla
kogusid vastava murraue kohta ja
Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kele ja
Kirjanduse Instituudi sõnavaraakogu.
Kõnetavate näidete loomiseks on ka-
sutatud mõnel määral naaber-mura-
pate murdekogusid. Fonetika ja morfo-
loogia osas teatud kõnetavate näi-
dete esitamisel on jälgitud just Väinö-
rale kõige lähemate alade kogusid.
Murdeliste joonte illoonutamisel on jäl-
gitud ka A. Saareste "Eesti murdeat-
last" ja "Väikeid Eesti murdeatlast".

Sõnavaralistes märkmetes on piir-
detud Kele ja Kirjanduse Instituudi
sõnavaraakoguga, kusjuures töö kirjuta-
jal pole olnud võimalik spetsiaalselt
sõnavara uurida ja võrrelda naaber-
alade sõnavaraga.

Kelejuhtidena kasutatakse vanu
inimesi, kes on kokkalinud ja kelle vane-
mad on juba elanud Väinölas. Koolis
on nad käinud 4-6 aastat. Materja-

li on kogutud just nendelt, kelle kõnes
on murraku tüüpilised jooned kõige
enam püsinud.

Kellijuhitudena kahtain jäiguri
inimesi:

Ella Pästel, sünd. 1884. a., eluk. end.
Võitra külas, praeguse Vändra rajooni
kohuses, "Vüsaaitan";

Hann Esula, sünd. 1866. a., eluk. kamas;

Anna Pärna, sünd. 1885. a., eluk.
end. Võitra külas, praeguse Rakvoja
kohuses.

Nendelt olen saanud põhiliselt
materjali murdeprantina joonul, ma-
le selle olen ise sageli viitunud Vänd-
ras ja jälginud kohaliku keelt.

Hääliline

ülevaade

A. Konsonantism.

I. Klusiilid.

1. Sõna algul.

k, p, t on sõna algul püsivud: ka,
nä, kaik, kurk, kirv, koie; pa,
pi, pal, par, pü, piä; tala, tu,
ei, toekina, tävi, ti.

Võõronades hääldatakse sõna al-
 gul kirjaga märgitavad g, b, d k, p, t na:
kimnäzjum, kâz, kittaire; pentân,
parumëttar; tëtsemper, tivan, toeku-
menit.

Liitõnades sõltub põhisõna algul es-
 neva klusiili hääldatamine täiend sõna
 lõpphäälikuist. Kui täiend sõna lõpeb
 helilise konsonandi või vokaaliga, siis
 hääldatakse järgnev sõna mediaklusii-
 lina: ül'icõl, tulekahju, kiheloeno, käel-
õõõõ; jänisuli, viroitk; kanakoie,
visuõõõ, ärjaria, uisiõõ. Liitõnades
 võib põhisõna algav klusiil sattuda hüsu-
 sse ühendusse, et järgnev sõp kaotab oma rõ-
 hu ja seega ka oma iseseisvuse: mãõõ, pi-

lasa - pühäva, teiäsa, nelläsa, lai-
sa. Sias sõnades on tekkinud ge-
minaalid: allappole, sisseppole, einappu,
sarappu.

Sõnaalguliste klusiilide puhul võib
aga esineda ka vaheldusi:

l ~ o : lõ ~ oõ, tilkkuma ~ silkkuma,
torkuma ~ sorkuma, torkuma ~ sorkuma.

l ~ n : täl ~ näl, tültakkaz ~ nü-
ltakkaz, tälsima ~ nälsima.

l ~ k : tilkeroario ~ tikero ~ kilkero-
o.

l ~ m : puttelkao ~ muttelkao ~ mattel-
o.

Sõnaalguline kaksikkonsonant on sa-
geli asendunud ühe konsonandiga. Sel-
line nähtus on peaaegu järjekindl va-
nematel inimestel, nooremad tawita-
vad enam kaksikkonsonanti. Arvesse
tulvad siin ühendid kl-, kr-, pl-,
pr-, tr- ja ts-, millest on klusiilka-
dunud:

kl- : läz, lasir, läz 'klaar', leit,
leppima, lister, loppima.

kr- : räo, ru't, rüz 'kruus', räzis,
ra'ts 'krants, ulakas', ra'ttsisi, rõni

'meonu', rijoel, riit 'kriit'.

pl-: lät, lat's, lijats, lõmis 'pleomid'.

pr-: raie, roivä - proivä, riie,
meisakkar.

tr-: um, up, rahvima, riikkima,
riisuline, rät, unip.

ts-: sek.

Onomatopöetilis - deskriptiivsetes sõnades on esinemus samaaegune: loppi
ma, lirizema, rõksuma, ra'sima,
rapizema, raiksuma, rabizema, raitsti,
ramppima, ral'lima.

Mõnedes sõnades võib esineda ka
ililitaotlusi, nagu (tuli) trašuis (H-49,
lk. 4), trul'. Üks konsonant võib olla
asendatud teisega: triske, trijuz (H-49,
lk. 4).

Vändra püri ääris Kärü valla pe-
redes esineb kaksikkonsonanti enam sõ-
na algul kui Vändras: trät, kriz,
krüz, kräv, klâz (H-49, lk. 4). Kärü
valla siselas on aga sõnaalguline
kaksikkonsonant üldine: krävi, trai-
torio jne. (H-59, lk. 9).

2. Sõna sees.

a. liiskelmuilid sõlbi algul.

1. Pearõhulise sõlbi vokaali ja diptongi järel.

k, p, t on arunenud selles asendis poolhelituks mediaaliks. Selline arung on toimunud ka vändra murrakus.

Pearõhulise sõlbi lihkise vokaali järel:

k > c: uei, vacà, acà 'hagu', lacì
racìu, jacìu, lecìu, sicà, vicà, màcì,
nàcìu, sucìu, picì, rocà, lucìma, ti-
cìma, sucìma, macàma, macì, sicàr.

p > b: rasà, nasà, kàsà 'kabi',
àsì, risà, tasà, usà, tusà, lusàma,
rasàma, tisàma, lirè, rasì.

t > d: paòà, saòà, avà, soà, uei
raòà, saòu, uoà, esi, tàvì, pisu, pi-
oama, viòama, kusìma, lavìma,
kasì, pusì, puòil.

Pika vokaali järel:

k > c: lêc, ôc, rôc, sâc, lôc, râc, sâ-
cìma, mâcìma.

p > b: kûb, jôb, vâb, têb.

t > d: liò, siò, môò, pôò, sâò, tiò,
râcìma 'praadima'.

Diftongi järel :

k > c : aic, poic, laic, teic, näi-
cuma, siama, muicama.

p > b : koib, leib, käib

t > d : raud, aed, jeud, neid, peud,
lioma, sioma, aicuma.

Sellest aruqust on aga rida kõr-
valerakalduvusi geminatsioonide, astme-
ilddistuste ja kadude tõttu.

Esimese rühmi liikides vokaali jä-
rel on k, p, t muutunud pikaks ge-
minaadiks :

1) kui järgelkõne on toimunud h
kadu : koiku (k*kochoen), jeike, (käite)
jaiku, uita, setta, kuipu, tuipa.
Geminatsioon ei esine illatiivis on kir-
januelpärase ja selles osas üldtõetu-
si ei esine;

2) geminatsioon on tekkinud verbis
sadama presens singulari 3. pöördes:
sattäs ~ sa, eäs. Seistes sama tüüpi
verbidel geminatsiooni ei esine : jaabäs,
lusaäs, lyeäs. Rohkem nohtame geminat-
sioonilis vorme Tois : muikäs, luikäs,
maikäs, puikäs, sattäs, luikeme,
maikatte, ei muikē (H-73, lk. 4).

3) üksik sõnus: kotte, ette 'õigi'.

Skandees sõnades on eeldistunud kõr-
ga aulme konsonant: teivas, är:āvās
'haab', kaivama 'kaebama'.

Reas vormides on klusiil kadunud:
taēnās, vānās, iūno, piūno, leūno,
ei jūno.

Kui mediaklusiil on sattunud
helite konsonandi ette, siis on toimur-
ned tugevnenine: rautseo, aeisarti,
tūtseo, seutke, juutsu, antke, kautke.

2. Pearõhulise silbi nasaali

ja liikvida järel.

lildiselt on klusiilid arenenud sel-
les asendis mediaks: riņe, leņe, eņe,
valce, kiļe, oļe, kaicama, āre, māre,
riņo, raļo, liņo, kāno, tuņo.

Kui aga klusiil on sattunud he-
lite konsonandi ette, siis on toimunud
tugevnenine: antson, tuntke, umpseo,
kultseo, jalāsi, murtsin, mitmeortseo, kāp-
so. Sõnas unbsõlm esneb aga aoda-
tava tugevnenise asemel kadu, seega
kohtame vormi unselm, (läks) un-selme.

Ainsuse osastaras ja alaltuilewas
 on nas küipides üldistunud & nagu kir-
 jameelseki : sõnt, sõnt, jõnt, kõnt, änt,
nõnt, kõnt; mõnt, tõnt.

leas vormides on aga klusiil ka-
 dunud : (käe) raines, tuuma, kiuma, ai-
ma, sainlas, veinlas, suilema, uine, kain-
re, kahetõine. Kadu on toimunud sel-
 juhul, kui klusiil on sattunud sisekoo-
 tõttu kahe nasaali või nasaali ja liik-
 vada vahele. Kui aga klusiilole järgneb
 vokaal, on ta selles asendis säilinud :
siinõima, uinoama, vaioas, aga ulüma,
pälio.

Võib esineda ka vastupidist nähtust,
 nimelt o vahelitulineet sõnas tõnser
 'teuer'. Lohkem tuleb mainitud näh-
 tust esile suure-jaanis : kainäl : kain-
la, kuinär : kuinora, vainolane (ü-14, lk. 6).

nn > mm tugevas astmes : lämmas :
lämmäs, änmas : änmäs, ümmez, tän-
man, aga lämsuma. Mõnes sõnas
 võib kohata no > nn : neinä, kinneil-
kiinõel.

Nõrga astme konsonant on üldistunud
 sõnades tuivas, vaivas, riivema 'kõr-
 tema'.

3. Pearõhulise silbi järel helitus naabruses.

Helitus naabruses on klusiil tavaliselt piirunud: käik, leik, tuiskama, nahk, vihk, pähkleo, muist, paitlao, mēst, leht, koht, setkuma, kočkaz.

Sellest arengust on aga rida kõrvalkalduemisi:

1) sk > i: laima, lains, keima, keime, keinäval, keipainnez. Selles arengus on sk suure-jaanis piirunud;

2) sk > ss: lainsin, kärsiz, keisio (linni).

st on üldiselt säilinud, ainult nyd-partitsiibi vormides ja liitsona nana hääldatavates sõnades just kui on t kadunud: peino, aino, teino, kaino; juški. t puudub ka määrsonas variti, mis esneb murdes kujul varzi. Sjn: varssi.

sp-ühendid esneb vähe. Sõnas raspel on p > v: rasvel, razveloama. Sõnadest hospel ja haspeldama esinevad vormid aitlao, aiteloama.

Ühendid hk ja ht esinevad nagu kirjakeelski, kui mitte arvestada sõna

puhkuma, kus on k sekundaarselt tek-
kinud ja mida tavitatakse üldiselt har-
va.

Algepärase tk > k: piik, piike,
piiklik. Üldiselt on tk-ühend püsi-
nud, kuigi hõlpsalt võime kohata ka tk
muutunud tt või kk: jätke - jätk, jätkat-
tuo - jätäkattuo, kätti - kätki. Hoopis
enam ei ole mainitud nähtust suure-
-faanis ja Sois: sikke, jakkama, jak-
ka liisa, kakkuma: kakkus, kakkema,
kakkuma (li-14, lk. 12); sikkim: sikku-
ma, kakkim: kakkuma, kakki (H-73, lk. 9).
Sõnat sikkmed ei ole Väandras vormi
it'smed.

4. Kaasõhuline silbi järel.

Ka siin on k, p, t muutunud heli-
tuteks mediateks.

k > c käskivas kõnneviis: paranoacu
(*parantakohen), kazvataacu, sicucu.

t > d: 1) ainuse esastavas: tucivao
(*tukipata), ozavao, parimao, kisidao,
naivalao, aibes, valbes, pehmes, ehtao;

2) mitmuse esastavas: sulazio (*sul-

harita), opuzio, usazio, libioio, raiskio;

3) umbisikulise tegemise minevikus: pa-
ranoasi (<*parantatiheh), kirjuttasi.

p > b: 1) ainuse oleviku 3. pöördes:
paranes (<*paranepi), laciheres, itles,
riides;

2) keskvöördes (mpi > ms > m): ilii-
zani, (<*iloizampi), klizaniis, vabä-
vani, tubevani, valizani.

5. Nõrgarõhulise silbi järel.

Nõrgarõhulise silbi järel helilises
naabruuses on klusiilid muutunud mu-
diateks: kunigaz, lahinguz, perano,
sekkino, paranoan, pelinoik, ittilpa,
nubeloa.

Partitiivis ja ablatiivis on nagu kir-
januuseski sildistunud o asemel t: vet-
tit, azit, asit; nõrelt, vanalt, izalt.

Helitus naabruuses on k, p, t säi-
linud: linaik, karaik, rõpait, iluit,
länimait, opusti, stereks, mehens.

Võib esineda ka ht > tt: mettama,
läkkattama ~ läkkastama, vrd. stn:
imettama 'imestama' (li-14, lk. 11).

b. liiskklusüilid selbi lõpul.

1. Helilise konsonandi ees.

k-listes ühendites on üldistunud nõrga astme vorm, kusjuures klusüili nõrk vaste on vokaliserunud: lai:laijä (L* laxja:laxjan), raijuma, kael:kaälä, kaer:kaära, naeran, läino, teino, näino.

t- ja p-ühendites on aga olukord vastupidine, siin on üldistunud klusüiliga vorm, mis vanema põlvkonna keeles ei allu osalt rältevaheldusele:

-tr- : peora : peora ~ pitra : peora, teori, puori, paoräma, paoratta.

-tj- : paolja : paolja : paolja, uoja-ma.

Suure-Jaanis on siin esinemus kirjakeelne: aoer : aoerä : ätra, paori : paolja : palja (li-14, lk. 14). Teis esineb nominatiivis geminatsiooniline vorm: attir, tittir, puttir, nettir (H-73, lk. 9).

-rv- : laovä : laovä : laovä, lvovä

Sõnadest latv, lõtv ja ritv esinevad Teis ja Suure-Jaanis järgmised nimekavalised vormid: laov, leev, riiv.

-lv- : lit (L* litna).

p- liid ühendid:

-pi- : kasi : kasjä : kajja, lusjäma :
lusjäsa, kusjäs : kusjäse

-pl- lisi : lisi, ka liore : lioret
(hrv.) (H-49, lk. 9), kusliis, uslä, sioli-
ma.

-pr- : eser : esrä : esra ~ esrä,
asräs, (enä) esri.

2. Helitu konsonandi ees.

es-ühend on säilinud eimese ja ti-
se silbi piiul ja ka kaugemal sõnas:
maksma, peksma, öks : öksäo, päkspu,
mäks, söks, vöks, jäks, rikkaks, i'llaks,
tulaks, vetaks, tüwakse, veetakse.

Eimese ja tiise silbi piiul on ka-
dunud verbist jaaksma, esinevad vor-
mid : jözma : jözän, jötakse. Sõnat
paakspuu esineb suure-jaanis vorm
pätspu (ii-14, lk. 16).

ese-olevikus esineb hawa ka
ese > še ~ ze : tülläise, kiijutläze, ju-
hetläise (H-49, lk. 12). Samaugune
nähtus on laienenud ka arvsõnadele
kaheisa ja iheisa, vrd. Tür-kär: iheisa,

kahensa (H-49, lk. 11).

ks-noomenites on ks püsivud ainult mõnedes vastastikust sugulust märkivates sõnades, nagu veinaksno, ekse, omakse, üldiselt on aga k kadunud: jüzeo, linnäzeo, ilvèzeo, negizeo, oràzeo. Foris ja suure-jaanis on ks > ss ~ š:

1) kse-olevikes: tešettäisse, tulttäisse (ü-14, lk. 16), sešettäisse (~se), külitäisse (-se) (H-73, lk. 11);

2) translatiivis: paremas, palavas, süres, purus (ü-14, lk. 11), märjas, süres, pikkemas (H-73, lk. 11).

ts on enamasti püsivud ja esineb vahetvahelduses esimese ja teise solbi piiiril: mets: metsä: metsa, ots: otsä, ejõit-uma, valitsema 'välja valima', sejpit-uma, käizitse.

ts > š ainult sõnas viitšima, esineb vorm vîzima, vrd. Ija: vîšima.

Paaril juhul võib esineda ka histeknimed ts: viitšse (küna), kiijutse (kõl) (H-49, lk. 13).

ne-noomenites ja -adjektiivides esineb ainult s: käjäzeo, üemàzeo,

usizeo, teivareo, unizeo, piinareo.

Suure-jaanis on aga siin ts-ühend:
kaijane : kaijatsuo, sainane : sainat-
uo, põrane : põratsuo, tämmiene : täm-
mitsuo (ii-14, lk. 17).

ps-ühend on püsinud ja looneb väl-
tevahelduses: keps : kojsu : kojmu, roj-
sima, (õsise) sajsius, pojs, kajsar,
kujsima.

c. Kolme konsonandi ühendid.

Algupäraselt on olnud kolmikkonso-
nandiga ka sõnad oorä 'oder' ja
keoräma 'keirama', kuid hiljem on siin
ildistunud tugevaastmeline kahe kon-
sonandiga vorm. Vrd. Tšr. Kär.: keir,
keirama, aga oorä (H-49, lk. 9).

Tiised kolmikkonsonandid on hil-
jem tekkinud sise- ja lõpukaas tõtte
ja sisevad vahetvahelduses. Nõrgas
astmes on klesil välja langenud järg-
mistes ühendites:

-nts- > -ns- : konits : konzä, viizutta-
ma, keizakkar, ants : anzü, vrd. Tšr.:
viutsuttapa, kentsakkar (H-73, lk. 14).

- lts - > lz: malts: malzao, sel'ts: sel'zi,
kalts: kalziu, talzuttama suure-
-jaanis ja tois on lts-püsinud:
kalts: kalziu, sel'ts: sel'zi (H-73, lk. 14).

- mps - > mz: kompsida: komzin,
jamziis, komps: komziio, komzakkaaz,
je'mziikkaaz.

Teised kolme konsonandi ühendid
on säilinud:

- qks - : koqks: koqksiu: koqksu,
loqks: loqksiu.

- its - : virts: virtsa, kerts: kerti,
ord. Sür Kär.: kerts: ke'ziu: kertsu
(L-59, lk. 21).

- ks - : vilksama: vilksatta.

lps-ühendi puhul on mitmesugust
esinevust: nilppama ~ nilpsama: nil-
patta ~ nilpsatta.

Peale selle on võinud kahe toi-
muda siis, kui klusiil on sattunud
kahe nasaali või nasaali ja liirvõida
vahel: kiinma, aima (vt. klusiil pea-
rõhulise silbi nasaali ja liirvõida jä-
rel, lk. 14).

d. Geminaatklusiilid.

1. Pearõhulise silbi järel.

Algupärast on esinenud lahtises silbis pikk geminaat ja kinnises on selle vastand lihtne geminaat: *vakka:vaikka, *laittanut:laittan, *tappama:tappan.

Esimese silbi lihtsuse vokaali järel on geminaat püsinud: luuke:luuke, paaku:paaku, seppä:seppa, upuma:upuin, rattaz:ratta, mättaz:mätta.

Esimese pika silbi järel on suletud silbi geminaat muutunud lihtsaks (kk > k, pp > p, tt > t), mille järel k, p, t on võtnud osa tennisklusiilide muutmisest meediaks: lõbä (< *lõkkan), räin, paigä 'paiga', pal'io, taigäo, täpärz, kõpärz, lõoän, säoän.

Sellist üldreeglit on kõvalkaldumisi val justuol. Geminaat esineb:

1) tugvaatmelises inessiivis: paikkez, lõkkez, nurkkez, lauuttez, kamppez 'kambas';

2) abessiivis: mätta, tõtta;

3) presensi pluraali 2. pöördes: zätte, tõtte, jätte.

Suuri-jaanis esineb geminaatkoostis: vorme enam kui vändra murraku alal:

miittaise, olttaise, pauttaise, miittuo,
vittuo (li-14, lk. 20).

Vändras esineb geminaadilena sõ-
na enttel 'indil'.

Ootuspöranne vorm esineb pa-tiivis,
kus nohtane vorme vaise, keise, leise.
Kirjakeeles on tekkinud siia vartti, kertti,
tetti paise-tiivi eskujul (L* paisekten).
Muidu esineb ka sõnades kartul ja inter-
naat : kaisüla : kaisüla : kaisülad,
inoernät.

Esimese ja teise silbi piiril on tt mõ-
nedes sõnades kadunud : kattuo (L* kat-
tettu) , mattuo, vettakse.

Kui geminaat on lõpuks tõttu sat-
unud sõna lõpu, siis on see lihtikese
silbi järel muutunud pikaks ja pika
silbi järel poolpikaks klesülik : kuē,
paī, saī ; lõk, tak, rõp, tõp, lät.

2. Kaasrõhulise silbi järel.

Kaasrõhulise silbi järel on valitunud
avalavasti samaaegune vaheldus kui
lihtikese paarõhulise silbi järelgi : koha-
tikke, liisitiikke, ärikkuo, asemetta,

õlimatta, peleksiäku : peleksiäku.

Lihi ke geminaat sa vahelduseta :

1) ilmutavas : tiäomatta, õlimatta, näsimatta ;

2) karitiiv-adjektiivides : õlimattu, piizimattu, väzimattu ;

3) kindla kõneviisi olviku mitmuse 2. pöördes : kirjutatta, õppetatta, paranatta ;

4) umbisikulise tegumise eitavas : ei kirjutatta, õppetatta ;

5) mitmuse omastavas : parematta, täsematta, iluzatta.

Umbisikulise tegumise imperfektis on kirjutama - tüübis kelleajaloolelt eotuspärase media : kirjutasi, peletasi, paranasi, õpettasi - õpetti, kazvatti - kazvatti.

Sõna lõpul on poolpikk kühüil : kamarik, 'kanarik', kuristik.

3. Nõrgarõhulise sõbi järel.

Selles asendis on nii algupäraselt suletud kui ka avatud sõbis lihi ke geminaat : küziäku : küziäku, kuëvattas, õpettama.

(peli) paratta, vizatta, parette, palutti,
izatta, rahatta.

Sõna lõpul on sulle asendis poolpikk
klusiil: küzik, rõstet, kurat.

3. Klusiilid sõna lõpul.

Algupäraselt on võimud sõna lõpul
ei neda ainult k ja t.

k on alused algupäraselt vas rüh-
mades, kuid on vändra murrakuski na-
gu kirjakeelseski kadunud. Lõuna-eesis
vastab k-le osalt laringaalklusiil ja
nõnedes z-noomenites h: ei aйна?, kaštek.

k-lised on alused järgmised rühmad:

1) z-noomenid: kašte (z* kaštek), pažzi,
rõstet;

2) ilmaitlev: azjatta (z* asjattak), asi-
matta, lupamatta;

3) rajav: ažani (z* aižannik), tyžani,
(selle) pävžani;

4) da-infinitiv: olla (z* oloak), sâoa,
maksa;

5) imperatiivi singulari 2. isik: žô
(z* sôk), žâ, tuli, kižjutta;

6) eitav kõne: ei tē (z* tepek), ei uzzi,

Lausefeneetiliselt võib mõnikord ka sõnalõpulisel
o muetuda t-ks: süret piis, vanat karõulao.

II. Kõuõilide nõrgad vasted.

1. Pearõhulise silbi järel.

a. Velaar-palataal (ɣ).

1. Pearõhulise silbi vokaali ja diiftongi järel.

ɣ nõrk vaste (ɣ) on kadunud vokaali järel: vaõo (k*vaɣot), näittau, äistama, niio, läistama.

Kui ɣ-spirant on järgneval i-lõpulisel diiftangile, siis on ɣ > j, mida kuuleme hääldamisel: piijõo (k*piiɣot), eiijõoas, eiijõo suz; ainult sõnades aia, peia on ɣ heepis kadunud, kuid siin on diiftongi järelkomponent i > j ja astunud silbi alghomponendi kohale (k*aiɣan). Selline muutumine on teinunud siis, kui ɣ-spirandile järgnes madal tagavokaal a.

u-lõpulistel diiftangidel järel on ɣ-spirant muutunud n-ks, näiteks leüwõo.

Mõnikord näeme ka tugeva astme üldisust: jaõama: jaõan (k*jaõamahe; japan), näin, leia, leia.

Sõnad uuis, ire, äne on vaadeldavas

murrakus nagu kirjakulski siirdunud rikas-
 tüüpi ning on väga tuntud ainult gümnaa-
 dilistena (vd. L* rikkas : rikkalan, aga
 L* rypis : ruki hit), rukkiz : ruuki, õräs :
õrka, äkki : äkki ~ äkki.

Sõnades rahè ja tahè on φ asendu-
 mus h-ga (L* rapex).

2. Lühivõida järel

Sün on kolmesugust eosemist:

1) $\varphi > \ell$ tagavokaalide järel: jala (L* jalpa)
vela, kureit, ouu, karatta;

2) $\varphi > j$ esvokaalide järel: äjä (L* härpä),
päjä, säjäo, käjäo. $\ell\varphi > ll$ esvokaalide
 tes sõnades: nälläne, jällio, tellio 'teljed',
kiillio, kiillili. Lühendid $\ell\varphi$ ja $\varphi\varphi$ on i
 es teinud läbi järgmise arengu: $\ell\varphi > lj > l$
 ja $\varphi\varphi > rj > r$: sill'itasa, niil'ituo, sulil,
ärik (variikkaz).

3. Spirandi järel.

Spirandi järel on φ -spirant kaaku-
 nud: lahuttana (L* lahpoittamahan), läi-
zäs, lazin, wahä, lazin, lehün.

Verbis käskima ja küssima on foi-
 munud muutus $\varphi\varphi > ss$: kässin, kässio, käsi-

3) passiivi eitavas: ei sâoa (<*sâoan), ei jôsa.

Wagu μ -spirandi puhul, esmalt ka siin rida tugeva aatme üldistus: mu-sait, mâoait, süoâ, sâsè, sise, piisè, piõime, meoi, hoi (hrv.).

Tois tult aga esile hoopis erinev nähtus, nimelt $\sigma > h$ (van., hrv.): sühio, sihis, lihio, sihiseppõl (H-73, lk. 29).

2. Pearõhulise silki nasaali järel (no).

Kui nasaalile eelneb pearõhulius sõl-
his liikike vokaal, siis on no > nn: raknä
(<*randan), siñnittama, kannän, an-
nän, liñnio.

Pika vokaali järel on geminaat
lühenenud (no > n): kõnäl (<*kõndal),
pänär, känè.

3. Lühivida järel (lõ, rõ).

Lühivida järel on arung analoogili-
ne arenguga nasaali puhul. lõ > ll lü-
hikese vokaali järel ja lõ > l pika
vokaali järel: mullä (<*mulõan), këlän
(<*këlõan); rõ arung on ulnevaga sar-
nane: keõrio (<*keõret), viõri, põri,

uri.

Siin kohtame aga ka norme konittas,
maraski, kus $r\sigma > r$ lihtikese vokaali järel.

4. Spirandi järel (hσ).

$h\sigma > h$: ohakkas, tahan, uhä,
lehi, aher, iheissa.

c. Labiaal (β).

1. Pearõhulise silbi vokaali ja
diftongi järel.

Selles asendis on $\beta > r$ tavaliselt:
ävào (<*hāpat), kaévatta, tivào, tèràz.

Labiaalvokaali kõrvalt on β kadu-
nud: tuast (<*tupasta), uào, õit 'hokud',
kuid on võinud kaduda ka mujalt:
jüzeo, aittama.

Ka siin esineb tugeva astme lihts-
tusi: kävào 'käbid', õpustega, visio,
visäga, lavattuo.

2. Pearõhulise silbi nasaali järel (mσ).

Selles asendis $m\sigma > mm$: lamiaz (<*lam-
õas), amiaz, kunimait, immitres, tehi-
matta.

3. liikvõida järel (lp, rp).

liikvõida järel on areng järguine:
lp > lo ja rp > w : alvati, keivetlaoa,
vaivaz (: vaiva), taiviz, tuivaz.

2. Klusilide nõrgad vastid
kaasrõhulise silbi järel.

f
f-spirandi esinemus kaasrõhulise silbi järel tuleb arvestada peamiselt ki- ja gi-liidetes. Siin on esinemus kirjakeele hääldele vastav: heliliste häälkute järel esneb -ki ja heliliste järel -gi, näiteks mitsuki, õtsuki, laivasi, kaläsi, parimesi.

ɕ
Kaasrõhulise silbi järel on ɕ-spirant esinenud mediats da-infiinitivis : kirjutlaoa (< *kirjoittlaoak), paransaoa, kännatlaoa, aimatlaoa.

Pluurali genitiivis kehtame aga hoopis tt, mis on üldistunud siia teist tüüpi : süumattē, izansattē, paremattē, aiettē.

β

β-spirant on esinenud kaasarõhulises kinnises sõlhis. Sõnadesse tulvad siin peamiselt:

1) presens plurali 3. pöör, kus β > γ: parandavas (L*parantapat), kehitavas, valitavas, ahtavas, istavas;

2) komparatiiv, kus mp > m: iluzamas (L*iloisampat), väevamas, keremas, tumesamas.

3. Klusiilide nõrgad vasted
nõrgarõhulise sõlhi järel.

f

f-spirant on nõrgarõhulise sõlhi järel kadunud:

1) diverbaalides: paized (L*paizevet), kaitez, rõitez, keneit, kaite;

2) üksikõnes: ehta, võoiz, ainult, leünel.

Imperatiivis on teisel sõlhi järel vormitunnus ε: süübe, istuse, võõuse.
Lõpdistumine on toimunud süstemisuurimisel, esimese ja kolmanda sõlhi järel on ε esinenud häälikuseadustel. Klusiil esneb ka ki- ja gi-liidete pu.

Kadu tuleb esle :

- 1) eda-adjektiivides : äise (← *haikeda),
riice, pehme, ahhi, lähke, vähke, värske;
- 2) mitmuse osastavas, kus esineb vänd-
ra murrakus kadu enam kui kirja-
kelles, ja viimase esujel moodustatud
de-mitmuse vormides : jälge, riise, lõme,
moine, elce, ärcega, poisele, kaisega,
sükse. Kirjakeelse -de on üldistunud
süa kala-tüüpi, kus selline tunnus on
häälikusaduslik ;
- 3) da-infinitivis : aõõ (← *antada),
teista, kaõõ, vetta. i- ja u-tiivides
on häälikusaduslik aung : pihki, õi-
si, lipi, istu, vahou, lauzu, kikku ;
- 4) üksikõnades : lyüneks, ellè, sur-
nule, jõnüks ;
- 5) ainsuse osastavas : verkku, jõäi,
talü, kala, mäbi, vebi ;
- 6) mitmuse osastavas : äici, õksi,
kaiza, ulla, jutta, kalü, muni ;
- 7) kontraherunud verbides : akkan,
teimama, julces, iipama ;
- 8) uma-, ima-intransiitivides : lah-
kuma, kõkuma, iisima.

ß

Nõrgarõhulise sõlbi järel on p > v:

1) pruseni pluraali 3. pöördes: tu-
livas (<*tulypat), lähväs, seiväs;

2) üksikulis adverbides: ärivil, kohivol,
ilivil;

3) v-keskõnas, mida aga tarvitatakse
e üldiselt vahe: aizer, seizer, vêuv.

Pruseni singulaari 3. pöördes on ol-
distunud mediaklusiiid: ännäs (<*antapi),
seiväs, vetlās, jättās.

Klusiiide nõrgad vastud
sõlbi lõpul (yl, yr, yj, yn).

Spirant sõlbi lõpul on vokaliseerunud:
kaälä, kaälä, älä, kaäpä, kaäpä,
laijä, vaijä, teino, näino, vrd. Suure-faa-
ni lõunassas: käl: kälä, kâr: kärä,
nêl: nêlä (ü-17, lk. 24).

III. Spirandid.

1

1. Sõna algul.

Sõna algul on s püsinud: sil'm, si-
oä, sar'v, sicä, siäsiica. Mõnedes
lühisõnalistes nimedes on aga tekkinud ge-
minatsioon: üprašäre, põrašäre,
nittäšäre; kellašep, rijašep.

2. Sõna sees.

üksik s sõna sees on püsinud ja
muutunud vokaalide vahel ja helilis-
te konsonantide kõval muudaks: peza,
kuizima, izä, punäzo, osüzio, keñzak-
nar, vaizä.

Esimise silbi lõpul on sõnasiseselt
s vahelmuudus: raiv: razvā: rasva,
azjā: asja, kāšn: kāznā: kāšna.
rs-ühendi puhul on s gemineerunud tu-
gvas astmes: peizār: perssa, varis: vai-
zā: varssa. Ind. Sjn: peizār: peiza,
variz: variza (ü-14, lk. 30); Tor: peizio
(F-242, lk. 2).

Sõnades, kus algupäraselt on olnud
ti, mis on muutunud zi-ks, vaheldub
is: ir: teiz: teirē (L* kodi: toršer),

üz : üre, üz : üre, üz : üre.

2 esinemus ühenduses klusiilidega on selgepiiriline: üldiselt on sk- ja st-ühendid püsivad, kuid esineb ka sk > st-s. Spirant z on aga igal juhul püsivad (vt. klusiilid paarõhuline rli järel helitus naabrus, lk 15).

2 on võinud ka gemineeruda:

- 1) singulari illatiivis h kao tõttu: sise (L* rreken), peisa, saisi, kõisi;
- 2) plurali partitiivis: süisa, käisa;
- 3) mõnede verbide imperfekti vormides: peison, kuison. Vrd. Tšur Lar: pezin, kuzi (mahà) (H-49, lk. 32);
- 4) üksiksonades: (micki) saiso, käsa.

Algupärane geminaat-z esineb astmevahelduses: piisi : piisi, mässatta : mässan. Pika rli järel esineb tugevas astmes geminaat, aga nõrgas astmes üksikkonsonant: kauzi : kauzi, poiži : poiži.

3. Sõna lõpul.

Selles asendis on z säilinud, ainult sõnas käes on z kadunud ja esineb

vorm käe. 2 hääldatause mediana ka
sina, sest üksik 2 sõna lõpul on üsna

hõrk: mâz, jälbez, taivarz, mêz, kolmâr

Sõna lõppu sattunud geminaat-2 on
kas pikk või poolpikk, olenevalt silbi
pikkusest: piis, kaš, keš, pois, kaus.

Sõnaades kuin, kân, lân jne. on il-
distunud h nimetavasse genitiivi mõjul.

Nrd. Tür kär: kâz: kâne, kuiz: kuie
(K-59, lk. 12).

h

1. Sõna algul.

Sõna algul pole h säilinud: asrâr,
erîer, iâ, ul, opîne, emikku (nom.), âm-
rik, al

2. Sõna sees.

Vokaalide vahel h on püsinud: lihâ,
pihâ, vihâ, kehâ, köhema. Pika vo-
kaali järel on h säilinud, kuid vo-
kaal on lihenenud: mahâ, pâhê,
aga sûwe 'suhü'.

Diftongi järel on h vahetanud ko-
ha diftongi järelkomponendiga: lahiâ
(L*laiha), kahü.

Kui diftongi jätkekomponendiks on u
või i, siis on nimand muutunud v-ks:
jahvatan (<*jahvattan), jõhvikkas,
kuhvaks.

Nasaali ja liivida järel on h ka-
dunud: vanä (<*vanha), ani, länäs, ka-
ri, teri, suläne.

Silbi lõpul on h nii heliliste kui ka
helitute konsonantide es säilinud: toht,
maht, lehn, vehm ~ veim, nakk, liht.

Kaugemal sõnas on h kadunud:

1) illatiivis: tuipa (<*tupahen), sõlga,
kõke, jõke, lakke;

2) ma. infinitiivis: aina (<*antama-
hen), laulma, emlema, kirjutama;

3) h-lõpulistes sõnades: periz (<*pe-
uhessa), õnest;

4) kontraherunud noomenites: ain-
mas (<*hampahat), tõuo, laumao;

5) umbisikulise teguse lihtminevi-
kus: kirjutas (<*kirjoitattihen), õpiti,
arjutas, emilei, iõtuti.

Kui esimene silp on lihvike, siis on
võinud h > j: parajao (<*parahat), salaja.

ht-ühend on muutunud kas st-ks
või tt-ks: lääkailama, minutama,

imestama, mälestama, unestama 'unustama', valitama, kõhata.

Kui ht-ühend lõpuks lõpu on satunud sõna lõpu, siis on see muutunud poolpikaks klusiiliks: peret (2* pehta), imet, valit, muret.

h on võinud kaduda esimese silbi järel: niukke, siukke, taas ~ ta'as ja sõnas mees, kui see esineb liitsõna viimase komponendina: käl'imeo, pe'imeo, van'ameo.

3. Sõna lõpul.

h on kadunud sõna lõpult: ime, per, vali, muri. Hiiid sõnades on h hiljem tekkinud: sāh, attāh, noh, neh.

IV. Nasaalid.

n

1. Sõna algul.

Selles arendis on n püsinud: nõl, nime, ninā, naerma, nugā, nācima, neise.

2. Sõna sees.

Sõna sees vokaalide vahel ja konso-
nantühendis on n püsitud: kana,
kohiral, lihoama, raisa, ka'ziä,
värnits, ih'sine.

Sõnas tänave kohtame n~m: tä-
misi ~ tänisi (hrv.) ~ tänimisi.

Geminatsioon esineb ainult ühes verbis,
nimelt panema - verbi imperfektis: ma
pan'in, sa pan'io, ta pan'ii, me pan'-
nime, te pan'itte, nad pan'io. Vrd. Tšr
kär: pan'ih: pan'ime (H-49, lk. 40).

Monikord on n kadunud: miä,
siä, miül, siül, âm (~ änäm), pa'is
(~ pan'is), üza 'üsa', vrd. Tšr öei'ongi
(T-242, lk. 5).

nd-kaksõnas on tavaliselt n al-
les: kaino, tüno, peino, käno, ki'jut-
tano, nüno, pe'no, aga Tšr: pe'it,
ost, olo, tulo, nüt, pi'it (H-73, lk. 43).

Algupärasel ns-ühendis on n as-
simileerunud ulnwa vokaaliga ja s
on tekkinud pikk vokaal: mā-
zi'kaz, pēzaz. kaas-tüübis on ge-
mitiivi n üldistunud ka nimetavasse:
kān, lān, ki'ih; vrd. Tšr kär: kāz:

kāne, kiiz : kiēni (K-59, lk. 12).

n on kadunud: 1) järgavõudet, kolmāz (L* colmani), nel'läz, kūvüz, kahešaz ja 2) possessiivsuffixitest: iršnez, iziāraniz, ehēze.

Geminaat n on esimese silbi liiki-
kuse vokaali järel püsunud ja esineb
välvavahelduses: liñ : liñnā : liñna,
kañ : kañni : kañne. Pika silbi jä-
rel on toimunud geminaadi lihenemi-
ne: māni (L* männik), tēni, sōni.

Kaugemal sõnas näeme samasugust li-
henemist: rel'vini, taivani, riñniini, sur-
māni, jāni pāni.

Mõnes sõnas võib geminaat olla
asendunud üksiku n-ga: senik, kanik.
kaz.

Algepäraselt n-lõpulistes sõna-
des on n kadunud: sēmet, vetlit,
aset, ištēt, azemette, sēmnette (~ sēmēnee).

3. Sõna lõpul.

Sõnalõpuline n on sildiselt kadu-
nud järgmistel juhtudel:

1) üksiksõnus: asi, icē, sioā, sētāi -
sēt'i, ast'i, vet'i;

- 2) u- lõpulistes omadus- ja nimisõnades: kallane, võnane, isavene, raäni, opine;
- 3) kari tüvi-adjektiivides: ühnettu, pehcatu, jaluttu, ilmattu;
- 4) ainuse ja mitmuse omastavas: süri, peizi, raäzi, rämattu; süri peiti, kärsulattu, kaläse;
- 5) sisseütavas: (läis) mita, käija, kätte, urkka;
- 6) alaleütavas: emäle, marjülle, lapsile, vihüle;
- 7) viisiütavas: pal'la jalü, tarä ja karäi;
- 8) määr sõnades: alasti, kevasti, ilus-
ti;
- 9) ma- tegelusnimes: vetma, räma, ki-
juttama, ejaitema, kuppatama;
- 10) umbisikulise tegumise olevikus ja minevikus: jõoakse, tehtakse, läüloak-
se, mäjäitakse; sõsi, raärsi, jõsti, ejettasi;
- 11) lingivas kõneviisis: tulus, lähoks, kiijuttaks.

Esimeses isikus on u pisineud: sõn, tulin, aünan, siizin, istuzin. Peale selle esineb u lihtsanas märsi.

Sõnadest leil ja korter esineb vaadeldavas murranus vorme: lein: leini, kortten ~ korttel.

Kehamäär sõnas siin on u sõna lõpult kadunud ja esineb vorm si, vrd. Põh: sin (ii-14, lk. 32).

7

η esineb ainult homorgaanse hääliku e või e es: kiηe: kiηä, leηäo, paηäo, vaηäiz, raηäi (rihniéz), liηe, ku-kiηäz, põniηäul, soηkima, loηekama. Esimese silbi järel on ηe vältelahelduses: kiηäo: kiηä, leηäo: leηä, raηäi: raηäi.

Sõna lõpul, kus on liitunud gi-
-liide, on nasaal püsinud: õnei, sõn-
ci, õlinci.

m

1. Sõna algul.

Selles asendis on m püsinud: mezi, nasäl, mēlica, mazin. Kõhikord ei-
neb ka vaheldusi: mutliikkao ~ putliikkao,
matliikkao.

2. Sõna sus.

üldiselt on m säilinud: leumi, ka-
mä, pinä, jämi, uõmes, arime.

Kaitiv-adjektüvides ja järgamudes
on omastavas käändes m: õlettumas,
õnettumas, inettuma; kolmanoama,
kaheisamal, viienoamal. m esineb ka
diverbaalides: sõm: sõmä, jõmä (mêz).

Konsonantühendis on m h järel muu-
tunud helitus: vihm, tihm, tahm,
rihm, vehm 'võim'.

Genitaat-m on esimese silbi jä-
rel säilinud ja esineb vätevaheldes-
es: tammi: tamme, änniä: änma, viin-
mä: viima. Esimese silbi pika vokaal-
i järel ja kaugemal sõnas on mm > m:
sämi, jõmi, ännäme, paranoame,
teimame.

Mõnedes sõnades esineb genitaat-m
asemel ühekorde m: kumilio, kumar-
sama, oniäke (nom.); õme, vid. fju: õi-
miäke, õimè (li-14, lk. 34).

Hilisemal, h kao tõttu tekkinud ge-
nitaatsõni esineb vähe: luime - lumeme.

3. Sõna lõpul.

m on püsinud: silm, kolm, tolm, kam,
rum 'lumm', tuim.

IV. Liikviidad.

L.

üksik l on üldiselt sõna eri aundis
püsinud: laps, lasiõa, loik, libli; tu-
lie, plima, olima, ilm, silo, viltu,
kaile.

Geminaat l esineb vältevahelduses:
tal: talli: talle, kalliz: kalli, pu:
pulli: pulli. Pina vokaali järel ja
kaugemal sõnas on algsõnane ge-
minaat lihenenud: tõle, mäle, tõle,
meile - mēli, teile - tēli, lapile, süu-
male, iimzale, asemele, rikkastele, ēna-
male. Suure- ja väike- esineb kahe silbi-
listes lihenenud ja neljasilbilistes
sõnades allatiivis ll: animastelle, tüt-
relle, leiu-nelle (li-14, lk. 35).

Helje on tekkinud geminatsioon:

1) illatiivis: sülle (L* süllehen), alla,
tulle, tüllil, kuilla - küllasse;

2) mõnede verbide imperfektis: tüllin,

tullia, tulline, tullite, ollia, ollis,
olline juo. ;

3) üksikõnades : tillehoo, tilligram.

Geninaadi asemel kehtame ühe-
cordset l: sõnades talina ~ talin,
alà 'alla'.

l on võinud kaduda : it'son,
met'son 'mõtlema', taorik.

l ~ r sõnades ämrik 'ämblik', kõm-
re ~ kõmlis.

r

liik r on säilinud sõna algul,
keskel ja lõpul : rebane, rasa, roccaz,
variz, korizis, arju 'harjuda', koiv,
ruim. Silbilõpeline r on vahetaval-
duses : koiv : koivi : koivi.

Geninaat-resinelt vahe : nari : nairi :
nairi, uur, turiz.

Pika vokaali ja diftongi järel on
geninaat lihenenud üksikõnsonan-
diks : märe (<*mārdek), ūri, kēri.

Mõnedes laensõnades r ~ l : kär-
näl, kahver 'kahvel', kolisor.

Eitusõnas ära on tageli r ka-
dunud ja esneb ä.

vi. Poolvokaalid.

j

1. Sõna algul.

j on sõna algul iloliseelt säilinud : jal, jälio, jei, jä, jüst, just, juba. Labiaalvokaali es on sõnuti-
kaimunud kadu : itlema (*jutteli-
mahn), iva - isa.

2. Sõna sees.

Vokaalide vahel ei ole erinevusi al-
gupaaride ja spirandide arenemise vahel. Tagavokaalide läheduses on
j vokaalium kui sõna algul, esvo-
kaalide läheduses või konsonantide-
dri : maeà, saeò, ueüma, eppetlaea,
kijuttlaea, jalào, majär, kaljü.

j võib olla kadunud, näiteks tehans,
või muutunud e-k : maeäl, mueäl,
saeàs, soeà, vaeüma, meüü, aeà,
ueüma, laeà, kahüü, vrd. lh : la-
ja ~ lahjä, kahju ~ kahju (li-14, lk. 39).

Konsonandi järel on j püsinud,
välja arvatud juhtumid, kus ta ra-
tõtu on sattunud silbi lõpu või tal-
le järgnele i : kurjä, az'jä, paojä,

tihersama, ohelik, nil'is, sil'ittama.
ühend lj > ll: pal'lalt, al'laz, nellaz,
nal'laakaz, vällez, il'lim, val'fao,
aga kal'ju 'kivitikk'.

geminaal-j on välvahelduses:
lajja: lajja.

Sõna lõppe sattunud lj: ühendist
on j kadunud: tihè (L⁺ tühja), kuhi,
pehi.

Sõna lõppe sattudes ja mõnikord
ka sõna keskel on j vokaliseerunud:
vili, veli, nali, vali, kuri, ahi, kari-
ma, mulima 'muljuma'.

v

1. Sõna algul.

Sõnaalguline v on üldiselt pisinud,
kuid on kadunud labiaalvokaali es:

võer, võr, voit, voimis, vetma, viij-
siraas, vähk, vetti, vät, vänaz 'vaagen';
võki, võ, õlmes. Hilisemates laenudes

on v labiaalvokaali es pisinud:

vuisament, võr, voim. Türi Kärval-

las on v enam pisinud: võkki, võ

(H-49, lk. 48).

2. Sõna sees.

v > ʋ harilikult vanematel inimestel, nooremad tawitavad enam v-d: ke-
bà, kisi, kebàsi, ärkisel, ilisel, peisio,
tairiz, värsitudus, koisio, ko'ba 'kove,
ke'baso, keisu, sarisio, ku'ebà, päsàs,
lisàne, ur'baso (H-49, lk. 49-50). Praegu
neist kõigist sõnadest ei kohta enam
ʋ-lizi vorme, kuid teatud sõnu tawi-
tavad ka keelealised ʋ-listena. Vä-
ga iseloomulik on lause: lesàs on ke-
bàs ku saris kisiò. Tiiri Haru vallas
on v > ʋ aiult lihkuse vokaali jä-
rel vanematel inimestel: kisi, kasäl
'kawal', kebàs, kebàsi (H-49, lk. 48).

Labiadlavoakaali kõvalt on v kadu-
nud: leokke, teottama, kei, aiiz, päi-
lene, sui, tui, ui 'kuvi', kuima,
taqlene, karüne, kazivao.

3. Sõna lõpul.

Sõna lõpul pole algselt v-d olnud,
kuid viimane on sattunud sõna hiljem,
peale lõpukaas toimumist. Sageli on v
ka sõna lõpul muutunud ʋ-ks: tanàs,
pe'ʋ, vär'ʋ, ko'ʋ, ke'ʋ, li'ʋ, sar'ʋ.

nõnikord on g kadunud sõna lõpult:
palä päè, tali, kazi 'kass'.

Sõnas värav tuleb esle v t, koh-
tame vormi värat.

VII. Konsonantide palatalisatsioon.

Palatalisatsiooni on põhjustanud
konsonantidele järgnev või järgnevud
i või j, mille palataalne artikulatsioon
on mõjunud ka konsonantidele. Palata-
liseeruda võivad konsonantidest t, ç,
s (z), n, l, z. Järgnevalt jälgitakse
palatalisatsiooni:

1. i us.

Lühikese vokaali järel on üksikon-
sonant palataliseerunud: paajä (nom),
täoi, vili, vezi, käzi, elli 'õli'.

ç ja z jäävad nõnikord palata-
liseerimata: valis, tuli, mulizes, ko-
lizes, mažin, vaziknaz, tezi.

Pika vokaali järel palatalisat-
siooni ei esine: töl: tölio, sân, pâz,
töz, pöl, kül, kölio, kân, pârio,
jôn, kûla, sâna, rôza 'roos', pâra

'paare', länima, lüzima.

Vokaalidevaheline geminaat on palataliseerunud, kui geminaadile eelneb lihtne vokaal: lätio, kal'iz, ki'ni, sal'ima, vet'iz, mäs'sima, no'ttima, latta, rotta, kulla.

Pika vokaali puhul konsonandile järgnenud *i* ei ole avaldanud palataliseerivat mõju: vätta 'vaate', kotta 'koote'.

Kui geminaat on rahunud sõna lõpu, siis on ta mõnikord palataliseerunud: kul', kol', van', kas', ät', nar', aga tät, köt, sup, up 'trepp', kam.

Konsonantühendis palataliseerutraid eimene osa: ot'si, pal'k, kas't, pa'it, pil't, an'oiz, su'tsao, sel'c, kas'k, kon't, ser'm, pe'lv, kur'ka, te'iz, jäl'c, kuil'n, sel'ce, ot'sima, kur'k, pur'k, kar'm. *z* on palataliseerunud enam kui kirja keeles.

2. j ees.

Selles asendis on konsonandid palataliseerunud: pa'ojäo, ko'ija, ar'jao, ma'ija, ot'ja. *lj*-ühend on muutunud

ll-ks : palla, välla, kuülliõ, nallào,
telliõ 'teljed'.

3. i järel.

Peale regressiivse palatalisatsiooni kohtame mõnikord progressiivset palatalisatsiooni : musiõ, naõti, paõtas, meõtan, puõtatuõ, suõsiõ, suõõttas.

Peale selle on rida sõnu, kus konsonant on palataliseerunud, kuid selle põhjustajat (i, j) sõnas ei esine ega pole esnenudki : muziõ, noõsi, kuõsi, tuõttu, naõtti, õõ. Siin palataliseeritakse üllpäraselt, et saada hellitavat varju-dit.

VIII. Kokkuvõtte konsonantide esinemisest.

Konsonantide esinemises on terve rida erinevusi kirjakeelest. Järgnevalt tuuakse sel alal erinevaid murelisi nähtusi :

- 1) sõnaalguline kakikkonsonant on asendunud ühe konsonandiga : lâõ, liõ;
- 2) mõnedes sõnades on üldistunud nõrga aatme konsonant : kuõõõ, kuõõõõõ.

tuivao ;

3) sõna sees on võinud klusiil kadu-
da : taináz, vánáz, piino, raineo, uine ;

4) mõnedes kolme konsonandi ühendis
(-nts-, -lts-, -mps-) on klusiil nõrgas astmes
välja langenud : koñzà, malzào, koñzù ;

5) mb > mn esimese ja teise silki piiril :
lammaz : lammap. sk on siloliselt pi-
sinnud, kuid on võinud muutuda ka
š-ks või ss-ks : laima, laisin ;

6) oodatav media esineb : a) ainu-
se osastavas : tucivao, rämattuo ; b) mitmu-
se osastavas : sürsi, sénsi ; c) kirjuta-
ma-tüübi unibisikulisel tegumol imper-
fectis : paransasi, kirjuttasi ;

7) Geminaat esineb peale kirjakuulute
juhtumite ainuse seisilavas : murkkez,
lõkkez ;

8) z on gemineerunud : a) mitmuse
osastavas : kászà, iúšà ; b) kindla
kõneviisi oleikus mõnedes verbides : kászín,
kúšín ; c) mõnede verbide imperfektis :
pišon, kúšon ; d) liksisõnes : (uúki)
šaino ;

9) h pole sõna algul säilinud :
asráz, éinéz ;

10) n on gemineerunud paema-verbi imperfektis: ma päänin. kaas-tüübis on n sildistunud nimetavasse: kân, lân;

11) l on gemineerunud: a) nõude verbide imperfektis: tüllin, allin; b) liksisõnes: tillehvõn, tillerām.

lj > ll: allaz: alla;

12) j on muutunud vokaalide vahel l-ks: ma läl, oelä;

13) v on võinud kaduda sõna algult: õki, õ. Sõna sees on v > β: leβāo on keβāo ku rasi kiβio;

14) z on enam palataliseeritud kui kirjakeeles: pur'k, kur'k. Tohtame ka progressiivset palatalisatsiooni: kaš'ti, paš'tän, sut'sio.

B. Vokalism.

I. Esimese silbi vokaalid.

1. Lühikesed vokaalid.

a

Esimese silbi lühike a on üldiselt piir-
itud: ari, auü, aio, allikkaz, asi, arak-
kaz, an'tsin, asi.

Mõnedes sõnades a > ä hääliku j
järel, kuid see pole üldine ja vast sõ-
nadest kohtame paralleelselt nii a-lisi
kui ka ä-lisi vorme: jänü, jätk, jä-
sür, jänõas, pättiroas, jätkama,
kuid jacama ~ jacama, jan't ~ jan't,
jaksama ~ jaksama.

On aga ka sõnu, milles ei esine hää-
likut j, kuid kohtame samasugust
paralleelsust: tanäs ~ tänäs, näelle-
ma ~ näellema, kähär ~ kahär, närü-
nari.

Algupärane a > õ mõnedes sõnades:
unä, leõ, pelema, peleema, keik,
kecattama, aga naeläl.

Esimese lühikese silbi vokaal on pi-
kenenud: zärikkaz, jäcupson, mä-

nitus, lū kārits 'lahja loom'. Sõnas ka-
lender on rõhk siirdunud esimesele osale
 ja a on pikenenud, seega esineb vorm
kälender.

ä

ä on üldiselt püsinud: määo, ärijao,
äpä, vällä, nälle, jälle, järiv, näp.

ä > a nädalapäevade nimetustes,
 mis on niivõrd keelenud sagedase tar-
 vitamise tõttu, et nad ei tundugi enam
 liitsõnana. Et aga liitsõnades tavaliselt
 järgsõlvides ä ei esine, siis on ka siin
ä muutunud a-ks: ermapa, teizisa,
kolmāsa, nellāsa, lauisa, puhāva.

Lühikesel ä asemel esineb pikk ä sõ-
 naos mālettas, māletses.

e

Esimesel silbil e on püsinud: kezā,
meri, keorās 'ketrat', keri, veri, telle.

e on muutunud ä-ks: änām, änāmuz,
ärāsi, ärāpōletū.

e es on e > ä: pärā, päriva, ärattasa,
vārāv, ärā; q(n) es on e > i: kiŋ'e, iŋ'e,
piŋ'e, kiŋkima, iŋeel, liŋoama, liŋoas,

riiä.

e > i sageli: kiit, rihät 'rehe all', tilleh-
von, tillegram, rikkeoär, pittersurik,
viõama, visie.

e > e sõnas seui, esnet seui.

e

e on püsinud eimeses silbis: velg, verk,
keiv, pein, kehvä, seis, ehta (nom.),
pehio, eipsasti.

Vokaal e võib olla arenenud e-st
või olla algupärane. Eespool toodud
näidetes on e algupärane, soome keeles
esinev e on sekundaarne (vrd. sm velka).
e on arenenud e-st järgmistes näidetes:
kevä - kevä (sm kova), keiv, elg jne.

i

Üldiselt on i eimeses silbis püsinud:
viatla, kiijuttan, viä, viõama, lihä,
viõä, izä, kiizis.

Laadivahelduse puhul on klusii-
lide nõrgad vasted kadunud ja vo-
kaal on säilitanud oma kõrguse: viä:
viä (L* viian), viä: viä, viõama: viän.
Mõnedes sõnades on i > e: metti, seina.

mette, met 'mis'. Tois on häälikumuu-
tust i > e enam kui Vändras, eriti e es:
keevod (H-73, lk. 14), suinugerit (F-242, lk. 2).

Sõnas pistma on i asendunud iiga,
suga esineb püitma.

o

o on tavaliselt püsivud: olla, ori,
kojatta, rohhi, kohuttama, koer, soe.

lildiselt esineb kaheuguseid o-lisi
sõnu: 1) algupäraselt o-lised: olõe,
olõe, koõku, koõ, orõ, oorõ, foõis.

2) o > e: keise (sm korkea), keva, me-
hi, melimas, elõs, peõnis.

Mõnes sõnas on tendents u poole:
kontur, ohakkaz. Kohtame ka oõõ:
lõõts ~ lõõts, koõtsuz ~ kõõtsuz.

o > e olema-verbi eitusel: pele
'ei ole', peino.

Sõnas järjek esineb o asemel i,
suga esineb jürjan: jürjani.

u

u on esimeses silbis üldiselt säilunud:
tulli, kuõone, puõri, muõrõs, tuli,
tusõ.

tuua.

Laadivahelduslikes sõnades on u nõr-
gas astmes säilinud: muua: myä, luua:
lyä, suis, suua: suuo, tuua. Siis
on u õige vähe madaldunud. Suure-
-jaanis on u > o ainult siis, kui u-le
järgneb e: luuima: lois, tuui: toio.
Kui aga järgneb a, siis on u püsi-
nud: tuua, luuaa, muua: muä (H-14,
lk. 50jj.).

Mõnikord on u > i järel: juist,
aittuma.

Sõnas mujal on u positsioonis a,
esineb ma, eäl.

ii

ii on püsinud esimeses silbis: üks,
pihà, lihekke, mihàs, ihmas, sizi,
lizi, iitlois.

Laadivahelduse puhul on ii nõr-
gas astmes muutunud veidi madala-
maks: sizi: siè, lizi: liè, iitlois.

Mõnes sõnas on ii asendunud ë-ga,
kuid see nähtus pole üldine kogu mur-
rakualal: lõhekke, lõhevalt (H-49, lk. 57).
Nrd. Sür Kär.: õheisaz: õheisama - õhek-

sama (L-59, lk 24).

ü > i mõnes sõnas: piheroama, piheroas, virtõ (ja pipär), kimnâzjum, kiisimeo ~ kiisemeo.

ö

ö esineb kõige enam onomatopoeetilis-
tes sõnades: köhima, möllama, tõmp,
(saõ) kõks, mõgä, rõhis, mõl'izeo.

2. Pikad vokaalid.

Pikad vokaalid on eesti keelele oma-
ses vahetvahelduses: äü: äü, äü: ära
'ääri', äni: äna, äpä: äpa, põü
põma, vina: vina.

ä

lildiselt on esimese silbi pikk ä pi-
sinnud muutumatuna: äü: äü, pär,
ästa, tät, lät: läpä, äk, pär, mänai,
vänaz, jän.

Algupärase pikk ä on lüheneunud:

- 1) illatiivis h es: mahä (L* māhan);
- 2) kirkõnes ja sõnas maa, kui see
esineb lühõnas põhisõnana: vat kus lüü!

enäma, karjama, aga alamä 'aiamaa'
sõnas maailm on rõhu siirdumise tõttu
teisel sõnaosale toimunud ka pika vo-
kaali lihenemine, esnet vorm maailm.

Hiljem on tekkinud pika a nasaali
n vokaliseerumise või spirandi kao tõttu:
māzikkaz, kān: kāni, lār: lāni, (ilm
lähpe) vāle, vāki (vapaksi).

ä

Pikk ä on püsinud: kānma, pāzük-
ke, äl, är, kārio, mārama, jāväs, jāoa,
vānäs, pāzio: pāzma.

Samas on käsitletava murrakuualal
teine rida sõnu, milledest taovitatakse
ainult ea-lisi vorme: peäl, piä,
piälzeo, piäl, iä, iästi.

Sõnast jää kohtame aga õige
vanadel inimestel vormi iats-iattiz
(iatsse noie on vê piäl).

õ

Pikk õ on sageli muutunud kõr-
gemaks: tõma: tõväs, jõsuo, jõima,
põväs, lõo, jõm: jõmä. Samas on aga
rida sõnu, kus õ on püsinud: sõnio,

mõnoas, tõmüzeo, kõl: kõli, lõc, kõr-
õiga, põo, tõmas, kõnikke.

Paaris sõnas õ ~ õ: kõkkuz ~
kõkkuz, tõppao ~ tõppao.

ē

Pikk ē on paljudes sõnades piisi-
nud: pēn: pēnoo, lētš, tēšk, lētš, lēj,
ēnez, tēno, tēnima, tēuttama, tēuttas
kēluz, mēk, tēmiz, pēzaz, tēuttama.

Mõnes sõnas ē > ei: meetma: mei-
oan, veezaz, seeluma, seuma. Sõu-
na-toris esineb diftongiga sõnu enam:
peesàs, veesà, peino, seimio, veisk
(H-74, lk. 6).

ē

Pikk ē on muutunud kõrgemaks:
šēn: šēno, kētma: kēoas, pēnikke,
mēlittas, mēluz, kēlè, tēnima: tēnis,
sēlik, pērc, pēll, kēci, sēmneo, pēn-
rao, tē: tēoist, kēlās, tēmēnoas,
aga vēuma: vēris, ēštì, kēri.

Sõnas lūzičkaz (mööbühik) on ē > ei.

Sui sõna meis esineb liitsõnas põhisõ-
nana, siis on ē > i: perēmiz, kaupmiz,
peiomiz.

i

i on esimeses silbis püsnud: liõõlõõba,
lîm: lîmî: lîmi, pîm: pîmâ: pîma,
sîl, vîlima, pîrituz, kîtma.

Paaris sõnas on i > i: sîs, hizukke.

ü

Pikk ü on säilinud: külama: kü-
latla, tüü: tüüli: tüüzi, pü, püüsi,
küü, küü.

Kui laadi vahelduse tõttu on ka-
he ü vahelt on kadunud spirant,
süs on ü madaldunud, kuid mitte
nii palju kui kirjakeeles: püü: pö
(<*püüa), lüü: lõ, küü: kõ, süü:
sõ.

Siisõnas põhisõnana esinevas sõnas
püü on pikk vokaal lihenenud: süüri.
püü, sarapüü, samuti sõnas tüü
'tuutu'.

ii

Pikk ii on alati diftongistunud,
kusjuures nõrgas astmes on diftongi jä-
relkomponent madaldunud: miija:
miivao, siü, kiüüäl, miür, tiüüaz,

kiin : kiine , kiia : kiiri , üioma : üiosa ,
 aga piil : piili .
ü > ö sõnas (paaja) põr .

ö

Pikk ö on kõrgenevad : sõk : sõki ,
lõma : lõija , sõma : sõija , õ õle , õzi ,
tõest , aga põr : põra : põra , nõp , põnig .

3. Diftongid .

i-lõpulised .

i-lõpulised diftongid on eeldiselt pi-
 sunud ja on nagu pikad vokaalidki
 vältetavalduus. Nõrgas astmes on difton-
 gi järelkomponent tavaliselt madaldunud.
 Nii algepärase kui ka hilistekkineid
 diftongide esinemis on ehesugune ja
 sellepärast vaadeldakse neid koos.

ai-diftong on tugevas astmes i-lõ-
puline : laisk : laiska , aittama , rain ,
laina 'laigna' , vaikeu , vaim , aiz : aiza ,
nairio 'naeri' , kainla (al) , painolik ,
 aga vairama , laer , kaivama - kaivama
 'kaevama' , air , koir . Viimastel juhtu-
 del ai > ae ja ai > ee , kuid ka e ja o

es võib esineda mainitud nähtust: aē:
aēa, aēo: aēoa.

Nõrgas astmes on toimunud järje-
kindlalt diftongi järelkomponendi madal-
dumine: paēzi, laēzà, aēoàno, saēmē,
taēnàz, kaēcàz, vaēbà, aēzà, kaēhē,
laēhē, taēvāz.

ai-diftongi puhul on järelkompo-
nent tavaliselt piirunud: kāizīn: kāima,
tāi, āi: āijā, lāikkima: lāicis, aga
rāim: rāimē, nāitama: nāisatta. Lik-
siretel puhtudel ei ole isegi assimileer-
sen: pāikkē ~ pāi: pāvās.

ei-diftongi puhul on tugevas astmes
ei-line esinenud, kuid nõrgas astmes on
i assimileerunud ulnava vokaaliga ja
andnud pika vokaali või hoopis ka-
dunud.

ei-diftong tugevas astmes: ēilne (pāi)
lēs: lēsà, tēize, nēstega, lētē, lētē-
ma, lētēoma.

Nõrgas astmes võib olla) ei > ē: ēlā,
nēmē (vāē), tēzēs, sētē, ēvēl, ēvēga,
ēnā (vīsū), ēoàn (magāma), sēzās, kē-
sega; 2) ei > e: lēsās, tētē, sētē.

ei puhul on nõrgas astmes järelkompo-

neid madaldunud : seitma : seipàn , ei-
kama : seizatta , leik : leisü , keik : keie ,
veik : veie , siimi , leim : leimi : leime .
i on kadunud verbis mõistma : mešt-
tän , meštao .

ei-diftongi esinemis on ulnevaga
sarnane , ainult i ei ole i püsitud ka
nõrgas astmes : oitsa : oioa , toitsa : toe-
pa , keitma : keioas , veiknao : veioaz ;
oigan : oijatta , oiona : oijan , aga peizis .

ui vaheldub ue-ga nõrgas astmes :
uiknana : uieatta , uii : uieni , kuiv : kuie-
vao . i ei ole i püsitud nõrgas astmes :
uii : uijas . i on võinud ka heepis ka-
duda : puštattu , sutšuo , sutšettas .

Sõnas kõis esineb oi asemel ei , suga
kohtame vormi keiz .

u-lõpulisel.

u-lõpulisel diftongid on üldiselt väi-
linud : sain , kaünao , paünao , kaüzis ,
kaüse , aüzis ; teüzis , leünä , jeü-
lio , teüzis , ün .

Mõnes sõnas on diftongi järelkompo-
nent nõrgas astmes assimileerunud ei-

komponendiga (eiti au puhul) : sain : sä-
näs , sänatta , läläs : lälösä , lall-
lääs , länä 'lõuna'.

ii-lõpulised.

Algelt ii-lõpulised diftongid on muu-
tunud i-lõpulisteks ja on mõnikord ma-
daldunud nõrgas astmes: pöö , sääräs :
säina , lõhama . j us on i püsinud :
pöö : pijä , täiz : täijä .

II. Järgsilvide vokaalid.

1. Üksikvokaalid.

Järgsilvides erinevad järgmised vokaal-
id : a , e , i , u .

a , ä

Algupärane a järgsilbis on püsinud :
jalä , sasäma , punäne , linäma , emä ,
kälän , kerä , tehä , minä , pioäma ,
vizatta , linäne .

Ka järgsilbi ä on muutunud a-ks :
äosä , puhä , köhä , seigär , känäs , põ-
räs , tõkkat , liikkama , tittär .

Sui esimeses silbis a ja sellele järg-
neb h, siis esineb järgsilbis ka ä: vähk,
lähkõs, pähk, ahõwama 'ahwardama'.

a asemel esineb e:

1) resistlwas: mitez, õisez, teioez,
karjez, lauttez, nurkkez, meizez, su-
gi talinez;

2) üksikõnes: esizi, kupitus, ülit-
us, leüne (aig), leünest (koisa peli
sõna), ilível.

Mõnes sõnas on e asendunud i-ga:
ikki (~ikke), nädali (pävas õlli kosu).

e

e esineb nii us-kui ka tagavokaal-
setes sõnades: lokelma, vihtlma, va-
ltilama, laci, esiosa, kahessa, sä-
setlane, särjio.

Järgarvudes esineb nagu kirjake-
liski e asemel a: kolmändama (2* kol-
mans: kolmannen), nellandama, vijen-
dama jne., koznáz 'korsten'.

e asemel näib esineda ka i: izi,
kül'eiz 'külgus', (soa) lehti, rehti, olix,
tulik, minik, näkima, teima, sieizi~
(siaiizi), kesäsi. Vrd. Tor: sieisi, kesäsi
(T-242, lk. 1).

i

i võib olla algupärane: salilima, täl-
lima, käzile (võima), magazin, jänezio
või aruennud i-st: väzima, tüli, siin-
uis.

Saljudel juhtudel esineb i asemel

e :

1) liidetes :

-mine > -mene : sõmene, ronimene, käime-
ne, valimene, alumene, piälmene, ezime-
ne, kesimene, rappuhtamene.

-line > -lene : suilene, päilene, õsile-
ne, pikkalene, tõlene, tülene, kakõilene.

-mizi > -mezi : pikkamezi, vahelõume-
zi, riõtamenzi, lipamezi.

-zi > -ze : väeze.

i muutumist e-ks ei esine aga kõi-
kides liidetes : lõllisti, selõusti, easti ;
segamini, kevenini, paremini ; mõnõtti,
puzeritti, vrd. Tõr võmatte (T-242, lk.1) ;
rippakõil, kõppakõil ;

2) sõnades, kus i järgneb h-le : pehi,
kuhõ, ei tohi, lahõõ, juhõõ, kõhõma,
tõhõ, õhõõ, uhõ, rohõ, rohõlene, ja
hemõz, puhõõ, sohi (laps) ja sõnas
taõvik ' taldrük '. Vrd. Tõr kår, pehi, ei tohi,

kühi, vahis (L-59, lk. 35);

3) meister - tüüpi laensõnade ainuse omastavas: meistre, nõlle, perole, nõõre, vaykre, âmre, keizre, lître, sakore, lehtu, nõisõle, kelore;

4) tegi jaimes: olija, sureija, panija, peziija.

i arenel esneb a mõnedes sõnades: pusil: pusila, karvula, männõa.

i positioanis on u sõnas karõun 'kardia' (hrv.) (H-49, lk. 3).

u, o

Algupärane u järgsõnalis on jäänud: karu, paru, linnuo, pariu.

u on sageli arvenud teistest häälikutest:

1) o > u: jõnu, kasino, karu, paou, lippikuz, izu, kõlõst, rohõs, toõst;

2) oi > u: õmüz, ilüz, valüz, talü, õmmu, jõõst, kõõu, jõõu, õõnu.
Vrd. Tür. Kär.: õõõne, rohõõ, (karu) toõõit (H-49, lk. 73).

Sõnas tiõõk 'tidruk' on u > e.

2. Sisekadu.

"Kolme- ja enamasilhilistes sõnadeseu-
teise, algupäraselt lattuise silbi vokaal-
kadumud, kui sõna esimene silp on el-
nud pikk", näiteks laulma (<* laula-
mahen), kaama, piiomene, lijsma,
kuumatta, vainlane, vahtrao, emlik,
nihkles, ülse, saula, kukla, ak-
nao, kulone, jalksi.

i- ja u-tiiveliste verbide ua-infinitiivis, kus kirjakuulsi esinevad sisekadu-
vormid, esineb vändra murrasus sageli
sisekadulisi vorme. Väimased taavitata-
se paralleelselt sisekadu vormidega:
tojma ~ tojpima, mäjema ~ mäjema,
ot'sma ~ ot'sma, käs'ma ~ käs'kima,
räk'ma ~ räk'kima, pihkima ~ pihkima,
kiõsma ~ kiõsuma, känma ~ känama.

Sisekadu ei ole toimunud:

- 1) suffikstis: sülene, tõlene, sâmene;
- 2) osalt u-tiivelistes verbides: likkuma,
kuikkuma, lõkkuma, tuikkuma, kâluma,
juhtima, mârima.

Mõnikord on vokaal võinud kadu-
da ka rinnisest silbist kõige suure-

mans siia kuuluvad rühmas on:

1) und-partitsiip : ülno, olno, sano,
jano, leicano, temmano, lucino, kir-
juttano, osno, peino, vetno, raijuno,
lauino ;

2) tus-, tis-liitest on võinud kadu-
da vokaal : lälats, küluts : külutsuo,
leppets, valets, kuévats ;

3) ainsuse osastar : siukst 'sellist',
veikst, kõnust ;

4) mitmuse nimetavas : meulaist,
pēnikst, osuit ;

5) mõned liited :

-kehe : veikseo, pēnikseo, tillukseo,
liikseo, chuksest.

-kesi : kaheksi, kolmeksi ;

6) mõnede verbide lihtminevik : lepi-
suo, üt'son, istain, met'son, leppetson,
kuks'on.

3. Lõpukadu.

Kui kahesilbilistes sõnades esimene silp
on olnud pikk ja teine lakkine, siis
on laktise silbi vokaal kadunud :

jale, sil'e, valo, laul, fulo, si'o (si.),

verk, märk, sair, säs, käs

Pikematel sõnades on lahtine sõbi vo-
kaal kadunud alati, vaatamata selle-
le, kas esimene slp oli pikk või lühike.
masäl, taliz, kirikuz, silmaest, inä-
mal, kanäsel, rikkastelt, sürim. Ka
sõna lõpul olev algupärane diftong on
kadunud. kuē (kukkusi), luik.

Lõpukade on toimunud:

- 1) käändilõppudes: valses, kirikuz,
läpait, izalt, leünek;
- 2) ainsuse 3. pöördes: ännäs, paränes,
säs, lõs, läläs, riijuttas, emles, suris;
- 3) v-kesksõnas: sizer (vezi), aizer;
- 4) komparatiivis: sürim, parim, jül-
sem, riijem, ühkem.

Vokaal esineb:

- 1) tegijanimes: tõja, müija, teüija, va-
litsija, maksija, märüija. Sageli tawi-
talakse tegijanime ka omadussõna tä-
hendus (eriti v-kesksõna asemel): äisü-
ja (kanä), leküija, (iä) viöäja (osüne),
söja (lihm), munüija (kanä), kazüija
(laps), tõseüija (inime);

- 2) kahe silbiliste kolmandavärteliste sõnade
ainsuse nimetavas: autüü 'auto', rözä, lillä,

ärrä, uzlä. Siia tüüpi on sündunud ka
 uida sõnu mujalt: kappi, kehvä, lyova,
laova, kehvi, okki: akki: okkio, jakki.
 Sõna manna on sündunud jalg-tüüpi:
mañ: mannä: maina;

3) nimedes: karlä, linä, lizü, jülä,
karü, nütta, 'Suunta', miñnä, jukkü.

Kui vaadata lõpuskoosuheteliste
 te kadudega, siis on lõpuskoosuheteliste
 kui n- ja k-kadu sõna lõpult, vasta-
 sel korral oleks lõpuskoosuheteliste
jumäla (L* jumalan), masäla, vesila, läivä,
rijette, kirjuttava (L* kirjaittaoak), eppehta-
pa, räpa, siija, sämè, lijäme (vt. k
 ja k sõna lõpul, lk-d 44, 26).

uhi-tüübis on esimesel silbil vokaal
 lihenenud enne lõpuskoosuheteliste: uhi (L* ühi),
tohi, rohi. Saunuti on teinud enne lõ-
 puskoosuheteliste muutused rh > r ja ah > n: ka-
ri (L* karhu), teri, niri, vanä (L* vanha),
avi, tävi.

Palatalisatsioon on vanem kui lõpu-
 kadu: kaš'e (L* kaske), serim, kur'k.

4. Järgsilpide vokaalide kontraktsoon.

a. Samasuguste vokaalide kontraktsoon.

Klusiilide nõrkade vastete või h kao tõttu on kaks samasugust vokaali moodustanud pika vokaali. Viimane on hiljem lühenenud. Samasuguste vokaalide kontraktsoon on toimunud järgmistes rühmades:

1) ainsuse osatavas a-tiivedes: kalà (L*kalada), karva, lauoa, ninà, misa;

2) a-tiiveliste verbide da-infinitiivis: aõoà (L*antada), õatta, pesta, petta, liõoà ~ liõa, kurta, kaõoà, õsta, kaista;

3) a-tiivelistes kontraherunud verbides: temman (L*tempadan), ükkan, ärkkan, liikan, akkaõ;

4) kontraherunud noomenites: kaitõ (L*kastepessa), õistõ, kirved, õnez, ainmaaõ, lammaaõ, mettez, vaicõõ, taivast, leivõõ, kallio;

5) e-tiivelist sõnade ainsuse illatiivis: seime (L*sormeher), vaieõ, mêlõ, järe, ãu, teieõ, keieõ.

6) üksiksõnus: va.ia (L*vajava).

b. Erisuguste vokaalide kontrastsioon.

Erisuguste vokaalide puhul on kõi-
nud aruig toimuda kahel suunas:

- 1) järgmine vokaal on sulanud eelmisse;
- 2) esimene vokaal on sulanud järgmisse.

Diftong pole vändra murakas püsitud,
välja arvatud sõna suinuis.

1. On püsitud esimene vokaal.

Esimene vokaal on püsitud ainsuse
esastavas ja da-tegevusnimes. Sünne
võttes on kirjakuulpärase.

u-a » u : peisu (L*peituda), laulu,
juttu, kuhtu, kuisu, kaistu, istu, aistu.

i-a » i (i on üldse järgsthis muutu-
nud i-ks) : piitti (L*piituda), saihi, leppi.

o-a » u : aukuu (L*aukuda).

e-a » e : kuise (L*kurkuda), kaise.

Sia kuuluvad ka eda-adjektiivid: aiie
(L*ainuda), keise, sisee, valse.

e-ä » e : eda-adjektiivid: pime
(L*pimedä), kaie.

i-a » i : kotti (L*kotuda), peissi,
sal'i.

i-d » i : äie (väreu) (L*ärkida), sippi.

rihni, ehiti.

2. On püsinud järgmine vokaal.

Järgmine vokaal on püsinud:

1) mitmuse omastavas: jälge (<*jalga-
ten), ärge, lause, elge, seime, siike,
moone;

2) mitmuse esastavas: rattio (<*rattakita),
pernio, rikkio, teivio, lanimio, varcio,
pilppio, paizio, tõrio, mettio, errio,
ehtio, siicio;

3) käskiva kõneviisi mitmuse teises
pöördes: zäce (<*rākadēt), jōce, vīce,
mīlēce, olēce, tulēce;

4) des-infinitivis: tahtez (<*tahtadissa),
nuttez, kaņsiez;

5) u- ja ü-tiivelistes intransitiivides,
kus kaole onutab tugva astme eone-
mine: lahkuma (<*lahkodumahu),
vehtima, valsuma, kalsuma, veisuma;

6) abstraktsetes substantiivides: var-
guz (<*varkadus), ahruz, keisuz, val-
guz, lisuz, nõruz, tarkkuz;

7) üksikõnnes: leimle (<*loukadellen).

5. Diftongid.

Algepäraselt on esinenud ainult i-lõ-puhelised diftongid, kuid nüüd on diftongi järelkomponent i nii rõhulises kui ka rõhutus sõhis kadunud:

oi > u: talie (<*taloi), oni, käci, ihüz (<*iloisa), valüz, mēlette, ēnēt-
tu, otratu, veiruttas, amuu, muo'i,
vaitu, kalie, jaliüz, jaliile, karvuit.

ui > u: iimüz (<*hirmuisa), külüz,
maeiüz, rēmüz, (ihe)uicühe, süüne,
vanüzeo.

ai > a, äi > a: söläne (<*sölainen),
teiväne, nälänne, pöräne, sömlazi,
venelazi, aruolazi, mzilazi.

ei > e: kuäki (<*kukkain), lütöelle,
ēpi, muni.

III. Kokkuvõte vokaalide esinemisest.

Vokaalide puhul näi tunda esle järgmisi murdelisi nähtusi:

1) esimese lihkese sõlbi vokaal on mõnikord pikenenud: zärikkaz, jäcupson, nälättas;

2) esineb kvaliteetimuutus: jä > jä:

jäsama, jänü; ä > a hädalapäevade ki-
mitustes: ezmaspa, teiziba; e > i rageli,
kiõ, tilleraam; i > e: metü, seina. Lää-
di vahelduslikes sõnades on khusili kõrga-
vaste kao puhul vokaal kas säilitanud
täiesti oma kõrguse või on vähe madaldu-
nud: sicà: sia, nuçà: nyà, siizi: siè;

3) Pikad vokaalid on osalt kõrgenenud:
tõma, tõvao, sõk, tõlene, sõn: sõnio.
Pikk ü on alati diftongistunud: miüma,
liüja;

4) i-lõpulisid (osalt ka u-lõpulisid) dif-
tongid on kõrgas astmes madalduvad:
laiik: laiçà, siõme: sèti, kiün: kiünio,
sain: sànào, laut: làoà;

5) a asemel esineb e järgsõlhis: õtses,
mitsez, küppitso, ülitso; e > i: izi (xoa)
rihti, näçima; i > e: sõmene, siilene,
pehi, rohi, peiole, olija;

6) sõnadu esineb kirjakeelest enam:
õ'sma, pihka. Vokaal on nõinud ka-
duda ka kinnisest sõlist: tulno, sânõ,
lälats, küluts, kõmekst (os.), zuculaist
(nim.), kahersi;

7) üriuguste vokaalide kontrastisooni
puhul pole diftong jäänud: riçnio, mettio.

Morfologiline
ilevade

A. Käändöna.

I. Ilwaade käänetut.

Käändid on vändra murrakus kolmest. Olu kääne puudub täiesti, mõningaid teisi käändid, nagu alaltühtvat, rajavat ja ilmaütivat väljendatase sageli es- või tagasõnaliste konstruktsioonide abil ja nende tavitarine murrakus on üldiselt püratum.

II. Mitmuse moodustamine.

Vändra murrakus on põhiline de-mitmus: metšases, mäsese, püsesse, puelattis, tõseit, jälgaost, opustelle, lihmasole, vanaselt jne. de-mitmuse teinudina esineb sageli i-mitmust, mille esinemus on nõrdenenisi sagedane: jälge, äicega, poicega, lõme, kaškega, moike, il'ee, sukkest, kül'me ilmega 'külmade ilmadega' jne. i-mitmust esineb vähe, peaaegu ainult adverbiaalsetes väljendites: (jõi) jälge, velge, (tõ^a on) käzil, parzil, (käs on) selil, (läis) marjile.

Müsiis võib öelda, et põhiline on de-mit-
mus ja selle teisendina esinev e-mitmus,
i-mitmusest kehtame ainult adverbiaal-
tes väljendites.

III. Käänded.

1. Nimetav.

Ainsuse nimetav on nii nagu kirjame-
luki lõputa. Mõnedest sõnadest esineb aga
kirjakeelset erinevaid vorme.

Genitiivikujuline nimetav on iildis-
tunud järgmistes sõnades: kappi, keh-
vi, jaäki, õäki, kehna, kehva, laova,
puori, paaja, laova, oorä.

Kiies-tüübis on iildistunud nime-
tavas n: kiin, kän, lõin.

Reas sõnades on murrakus tule-
tusliide -as: vänaz, tainaz, kaäsi-
laz, sissilaz, orävaz, puhulgaz
'pohl'.

e-tüvelistes sõnades on iildistunud
ka nimetavasse e: silè, tivè, kühè,
puhè, tühè, sanuti ka rohè, rehè.

Sõna slut on fäilunud nomina-
tiivis t-lõpulisena.

seoses sellega, et vändra murraruss ja üldse läänemurde alal v ja võinud kaduda sõna keskest või lõpult, esinevad siin aiavuse nimetavas järgmised vormid: sui, tui, küli, tali (vt. lk. 53).

Least tus- ja tis-liitega sõnadest kohtame vokaali raoga vorme: lälats, küluts, leppits (vt. lk. 75).

Sõna manna on siirdunud jälg-tüüpi: man: mannä: manna ja sõna talgud tööline-tüüpi: talaurio, taluste, talauri.

number-tüübis, kus kirjakuules on kolmandaärtlised vormid, kohtame siin teiseärtlisi vorme: kõrem, küüz, soüz, iimüz.

Peale eespool mainitud murdeliste rühjade esineb ras sõnades suuremaid või väiksemaid häälikulisi muutusi, kuid need on käsitletud vastavate häälikuliste nähtuste juures.

Mitmesse nimetava tunnuseks on -o (*-t), mis esineb selliselt kõikides sõnades: vanõo (<*vanhat), avio, kaieülas, männõo, varieuo, pähkleo, kükleo, lapseo.
Mõnedes ne-liitelistes sõnades esineb aga

vokaali kadu : tiit 'tiind', suulait, suut.

2. Omastav.

Nii ainuse kui ka mitmuse omastava lõpüks on olud n, mis on nüüd kadunud : kalä (L*kalau), pezä, mehe, mette, kaloa, kiirjä, misti (L*mēster), kalase.

n on udimentaalselt veel säilinud sõnas nänsi ja kohanimes Sõnabana.

Ainuse omastavas esineb pikem vorm kui tüv-adjektiividest ja järgavudest :
iehte : iehtuma, õlette : õletuma, enette : enettuma ; kolmas : kolmandama, nellaz : nellansama, kahissaz : kahissama. ma-esinemis genitiivis on vanem.

Proegites number-tüüpi sõnadest, kus kirjakuels esineb i, on vändra murrakus e : maule, mõle, kahle, pähkle, pele, näpe, velkre, põtre, mihkle.

jalq-tüübis on mõnedel kirjakuels i-tüvelistel sõnadel samuti tiinevokaaliks e : mappe, kuve, plüze-tüze, (õ) vahē.

Nimetava ja omastava vormide kokku-

langemine esineb sõnades paaja: paaja,
puoni: puoni , puori: puori, teori:
teori.

Mõned sõnad liinivad a-tiivelistena:
kaitsilaz: kaitsila , mäno: männä,
ehta: ehta , teniz: teniza.

Teas sõnades, kus esineb kolme kon-
sonandi ühend, langeb klüüit omas-
tavas välja: konts: koñzi , selts: selzi,
aga kerts: kerti , lojks: lojksi (vt. lk 21)

Sõnast pale on omastav nimetava-
kujuline, seega esineb vorm pali.

Mitmele omastavas tekkes puudub,
kuid vastavad vormi võib vaadelda
mitmele tekkele esinemise järgi:

1) -oe esineb sageli vokaali või helili-
se konsonandi järel: kalase (<*kaladen),
püsi, koise, tüsi, izäse, anise, tii-
vise, tulise, konizjense, imise, ma-
lise, purise, teoise, paase, u-
pase, mäise, jalgase (<*jaladen),
säise, tüttarse. uus-vars - tüübis on
esinemus kullaajalooliselt raudspärase:
värse, tüsi, võse, tüsi 'nilt', eise, tüsi,
päise, älse, põlse, säise, nõrse, tõrse,
aga ka inse, koerse, naalse;

2) -e esineb peamiselt jalg- tüüpi sõna-
des, sageli ka paralleelselt ee-ga: jälge
(<*jalgađen), sukke - sukase, sul'ce-
sul'cese, uise, liise, äise, raive, (läbi)
mõkke, elke. -e esinemus mainitud sõ-
nades on keeleajalooliselt ootuspärane.

3) -te esineb ras tüüpides helite kon-
sonandi järel: mēste (<*mēstēn), teste,
naiste, vaeste, käiste, jäneste, oraste,
punaste, tõleste, inimeste, venelaste,
ammade, kiinnaste, varraste, kalliste,
perzaste;

3) -tte esineb peamiselt mõte- tüübis
paizette (<*paizetēn), terette, muirette,
rijette, kastette ja osalt ka endistes
h-lõpulistes nimisõnades, nagu õnette,
saunuti ka äslatte, valsette, veikette,
aiette, auzatte, tõkette, näsklette,
velskette, rāmatutte, näsalitte, lu-
zatte, pimõatte, icemette, lirkette.
Vrd. Tor: tisrukuse, valcese, sõsattise,
rasrikkuse (H-73, lk. 30).

Mitmus enamasti liitub mitmuse
tunnus mõnedes sõnades nõrgaastmelise-
le tüvele: laovase, paajase, seprase,
aiuvase, pojase (T-224, lk. 7), kuid too-

dud esinemus pole üldine. Selliseid nõrgastmelise tüvega vorme esineb aga peamiselt ainult ühest sõnadest, kus ka ainuse nimetav ja osatav on nõrgastmelised: laova : laova : laovase, puori : puorise. Teisest esimest erispool mainitud nähtust näha: aijase, paiape, lainvase, männase (H-73, lk. 35).

3. Osastav.

Algupärane osastava lõpüks on *-tä (õä). Siit on arenenud praegused osastava lõpüksid: ainuses -d, -da ja -t, mitmuses -d, -si (si) või -a, -i, -u, -e vormisega lõppev osastav.

Ainuse osastavas on esinemus järgmine:

1) -d : mäd (k*mätä), kois, tuis, üis, luis. Peale selle kohtame kullaajalooliselt seaduspäraselt arenenud -d veel aasta-raamat-tüübis : valges (k*valketata), ästas, üksis, üksis, üksis, väetis; rämatus (k*rämätuta), tioukkuo, parimas, iluzamas ja osalt tiitav-tüübis : aknino, paitalo,

kiindalo ;

2) -da esineb ainult ainsõnades: soa,
me'oa, teoä, neoä;

3) -t esineb ras. tiipides: kõne-tiipis: kuut, vald, imet, malit, alit ;
habe-tiipis: azet, ieet, asit ; re-ja-
-sõnades: kattuit, vaest, puuait, veist,
jäneit, orait, ehtad, ki'nist, kat'
rist, sõjust, ammait, ki'ndait, rikkait,
uus-var-tiipis: kät, süt, üt, reit,
sait, känt, tüüt, müüt, säit ; möte-
tiipis: mett (<* mettekta), rijet, õnet,
kaštet. möte-ja pere-tiipis ning re-ja
-sõnades on -t esinemis kelleajalo-
ltselt aotuspärane, nendest tiipidest on
-t levitud ka/leistem.

number-spilgas-tiipis on esastar
moodustatud nimetava järgi: vašert,
mantlilt, nä'kelt, kahvert, pähkelt,
läert, meistert, küluist, iimust, sip'
pelkast, villa'kkast, lasiost, karu'
kast, vazi'kkast.

-o kohtame ka sõnades: izat,
imat, tävit, eüvet ;

4) esastar on lõputa pisa-nimi
ja seminar-tiipis: külä (<* külada),

ora, peza, kana, asi, nime, tiue, mal-
tejali, stipendijumi, inzereri, ohvituri,
jalg-tiuhis: jalka (L* jalkada), süra,
kippi, kotti; uoà, paò, soà, pòci,
râci.

Riad kahesilbilistest e-tiivelistest sõ-
 radest kohtame ainsuse osastaras
 i-lisi vorme: (soà) mâci, tuci, laci,
nei, rei, teri, samuti ka kiil'ci
 (leisi teist kiil'ci piäs lihemars leikkama),
lehti (peli soà lehti vël lucino), rehti
 (läksis rehti peisma).

Mõnedest raamat-tüüpi (peamiselt
m-, n-, z-lõpulised) kuuluvatist rahvus-
 vahelistest sõnadest esneb lõputa
 osastarv: (metlè) mil'joni, eksami, al-
pumi, oksjoni, rombaineri.

puur-tüüpi sõnades on osasta-
 ras nõrga ainsuse vormid: puuri, oora,
peora, laova, leova. Vrd. sju: puür:
puuri: putni ^(U-14, 16, 19) / tor: puttir: puuri: put-
ni, puttir: peora: petra (H-73, lk. 9).

Mitmuse osastara esinemus on il-
 diselt nii muretes kui ka kirjakeeles kee-
 ruline. Seda võib öelda ka vändra

murraku kohta.

1) -io esineb : a) aarta-raamat-tiibis : valeio (L*valkeõita), raikio, julcio, aicio, rämattio (L*rämattita), masõlio, parimio, iluzio, asimio; b) u- ja e- sõnades : punazio, uvazio (L*repaita), omazio, liunazio, jazio. Nendes tiipides esineb kelleajalooliselt ootuspärane vorm; c) suukaoga sõnades : tüüro, vanilio, täurio, sostrio 'sostroid', põislio; d) kontraheerunud a-, e- ja i- tiivides : animio, kaleio, õnio, mürsio, paizio, kallio, kaiüio. u- tiivelistes esineb üio, näiteks surüüio.

2) -zi esineb väga laialdaselt ja on levitud arvukavasti u- ja e- sõnade esinejatel (L*raizida). -zi esineb järgmistes tiipides : a) puu-kei-tiibis : māzi - maio, tēzi, õzi 'vöösid', tõzi, raizi, tāizi; b) kõne-tubli-tiibis : kehēzi, perēzi, pīcāzi; c) jalg-tiibis : lillezi, juttuzi, kaikēzi; d) emaväljelistes e- ja u- tiivelistes sõnades : jeaizi, maāizi, laāizi, uēizi, kusūizi, vācūizi. Üldiselt võib öelda, et zi-lõpp

eiineb sageli paralleelselt vokaalidega lõpeva osastavaga: rippi ~ rippazi,
raeu: rapazi, viie ~ vièazi, leisu ~ li-
Bazi.

3) vokaaliga lõpeva mitmuse osastav.

Vokaal eiineb kahe silbilistes tüvedes, kus ɛ-spirant on kadunud. Mõnest tüübist on aru häälikusadekslik, teise on aga üldistunud vokaal mujalt, et vältida kokkulangemist ainuse osastavaga. Mitmuse osastava lõpül võivad olla järgmised vokaalid: u, i, a, e.

a) u eiineb tavaliselt a-tivelistes sõnades, kus esimeses silbis on a, e, i, u: laisu, jälu, raisu, kanu, vanu, kalu, siku, viie, linu, leisu, synu, siinu, leisu ~ liBazi. Paljudest sõnadest eiineb aga paralleelselt ei-lõpulist mitmuse osastavat: raeu: rapazi, viie ~ vièazi, leisu ~ leisazi, aijazi, kaijazi. Kirjakuulud erandid on painutatud reakupäramuste alla, esinevad vormid kiõu, piõu. Kui esimese silp on pikk ja siis esinevad vokaalid ä, ü, siis eiineb ka mitmuse osastavas u: märeu, kuõmu, rõõku,

äie.

b) -i esineus on eeldatult nagu kirja-
kulluki, kuid paralleelselt i-ga võib esi-
neda ka -si. Kui a-tiivelistes sõna-
des esimeses silbis on e, o, u, siis on
vastava lõpul -i (~ -si): seppi ~ seppa-
zi (L* seppida), veini ~ veinazi, poisi, kois-
si, pezi, nurki ~ nurkazi, siiki.

c) -a esineb: e-tiivelistes sõnades:
^(L* siluda)
sulga üra, pe'va ~ pe'ba, lapsa, jäl'-
ga, seima, tähda, el'ga, naika,
käisa, siisa, eisa, keisa, teisa,
raisa; i-tiivelistes sõnades, kus hääli-
kuseaduslik aaug üiks kokkulangemi-
sle ainuse vastavaga: kotta (L* kotti-
da), poissa, kissa, tikka, latta,
kon'tta, par'tta, tu'oa, särkka, or'ka,
kon'vekka; u-tiivelistes sõnades: verkka
(L* verkkoida), jutta, käivoa, kirppa,
laila (~ lailuri), aukka, vikka,
pe'oa (~ pe'ouzi), meiznikka, aionikka.

d) -e esineb enamvähelises a-tiive-
des, kus esimeses silbis on o või u: mu-
pe (L* muneida), ure, nube, samuti ka
pihi

4. Sisseitlev.

Varasemas lõpuks on ^h*-hen, ^s*-sen :
*mähen, *tupahen, *taivahasen.

Hinnuse sisseitlaval üldist lõppu ei ole, uda väljendatane mitmel viisil:

1) h + vokaal : maha (<*mähen), pä, hõ, sohi. Kõrvuti lihikuste vormidega esineb ka se-lise vorme : mässe, piasse. Lihike vorm mängib väliskohta või -pinda, kuna se-line sisseitlev omab sissekohta : päni mit's pähõ, mul lei valie piasse - piä sisse, pois kukkuz maha, lõ asä või kehvasti mässe - mä sisse.

Kõrvuti lihikuse ja se-lise sisseitlevaga taunitatane illatüvi väljendamiseks konstruktsiooni omastav + sisse. Nimetatud konstruktsiooni ja se-lise sisseitleva taunitamisel pole erinevust. Mõnikord, kui tahtakse eriti rõhutada, siis kaunitatane analüütilist väljendusviisi, näiteks laps kukkuz maha niä läis päris mä sisse.

2) lõputa sisseitlev esineb peamiselt rahvusgusel kujul: a) omastavakujuliseks : (päni käe) lasku, (läis) kamre.

kelore, sahore, kirikuu. lildiselt kasuta-
 takse sellist osastavakujulist väljendus-
 viisi isna rohkesti; h osastavakujulise-
 mida kasutatakse nagu kirjakeeles:
silma, keeva, nurkna, jälga.

Kohanimele puhul kasutatakse
 lõputa sisseitlvat lähtumate linna-
 de nimeid, nagu (lääs) tartu, pärnu,
kuid väinorasse, torisse, kasalasse,
vil'lancisse, kärusse.

3) de-line sisseitlv esneb uglipä-
 raselt vars-tüübis: varse (L* varstehen),
keise, teise, nõse, õise, keise 'kõide'.
 Siit on levinud -o kirjakeeles mel-tüü-
 pi. Väändra murruis esinevad aga
 kuleajalooliselt eetusparasad vormid:
kêle (L* kêlehen), mêle, jêre, âre. Vii-
 maste uskujul esinevad ka kaas-tüü-
 bis vormid, nagu kâne, kâne, lâne,
 sest nimetavaline keju on neist sõna-
 dest n-line;

4) geminatsiooniline sisseitlv esi-
 neb peamiselt kahesilbilistes umavälte-
 listes sõnades: kokku (L* kokkohon),
lakke, jekke, vette, setta, kätte, sül-
 le. Vrd. Tür Kär.: kiivi, ninna, ihku,

pire (K-59, lk. 43). Sawitatamuse ka se-
-lisi vorme ja nendega paralleelselt konstru-
ntsiooni omastav + sisse : missä sinä
viise ~ vi sisse otis, piis läks käse-
käi sisse, aga iza läks rasasse turvaid
leikkama (mitte rabä sisse).

Sisseitlvas esineb tavaliselt -se,
nuid K. Mihela ülestähendusis esineb
ka se-list vormi : hinäse, kantsleze
(T-227, lk. 5). On võimalik, et siin esineb
lois murraku mõju. Vrd. Tor : isavesse
eluse (T-242, lk. 3), toise (T-242, lk. 7).
Samal ajal aga esineb läänemur-
des üldiselt se-lõppu ja selle mõju
avaldub ka siin. se-lõpp pole aga
tiisipiline vändra murrakule.

Mitnuse sisseitlvas liitub -se
de-mitnuse tiiveli, mõnes sõnas ka e-
-mitnuse tiiveli : mäesse, piasesse,
puastesse, kiilasesse, jälgesse, elõesse
ilõesse sisse. Analüütilisi vorme keh-
tame mitnuses vähem sisse kui ain-
suses. Esineb ka lõputa mitnuse sisse-
itlva vorme : jälge, velge, raiske, rii-
pe, raise.

5. Sesütlüw.

Sesütlüwa lõpuks on -s (*-ssä!) nii ainsuses kui ka mitmuses.

Astmuwahelduseta sõnades on esimeses kirjakeelega ühtiv: paiaz (k* pa-
tassa), peiaz, äiaz, kairez, ra-
matuz, tõz.

Astmuwahelduslikes sõnades on aga üldistunud tugewa astme vorm, kusjuures a-tiivelistes sõnades on a > e:

lautez, nurkez, laiez, pätliz, jäl-
gez, sel'gez, põoiz, länez, oiuz, kõ
tiz, äuz. Selline muutus a > e on kõi-

gi enam levinud vändra murruis, kuna kaabermurruis esineb vastavat nähtust isikutes sõnades. Vrd.

Tor: nurkez, vällez (H. 74, lk. 13), aga metsaz (H. 74, lk. 17).

Astmuwahelduslike sifikiiga sõnades on sesütlüw samuti tugewa astmes: vezastikuz, tulevikuz.

Mitmuse sesütlüwas liitub s harilikult de- või e-mitmuse tiiveli: mä-
oiez, piäpez, küläpez, jälgez, sikkez,
elgez.

Nii ainsuses kui ka mitmuses esineb

ka analüütilist väljendusi: vē
sēz, suhkrus sēz, potiti sēz, kaūzi
sēz, lehtese sēz, paņese sēz.

6. Seestitlv.

Seestitlva lõpus on -st (*-stā¹⁾).

Ainuse seestitlv on kirjanduses kor-
ku langem: vēst (<*vedesta), kūl'ist,
nūcāit, āvit, lāpait. Mõnedest
a-tivelistest sõnadest nohtame nõrga-
astmelisi e-lisi vorme. e esineb arva-
lavasti seestitlva mõjul: mētseit, otseit,
vihtreit, nūcseit.

Mitmuse seestitlvas esinevad peamiselt
di-mitmuse vormid: pūseit, kaiculat-
test, rāmatūttest, lihmasest, lehte-
sest, aga ka e-mitmused: el'cest, jāl-
cest.

Käände väljendamisega võib tawi-
tada ka konstruktsiooni onastav+
sēst: pū sēst, lihā sēst, paņese
sēst, kaiculse sēst.

Siis kohardänete juures võib märki-
da ka seda, et mõnedest sõnadest

tarvitatakse sisekohasündideid väliskoha-
 käänete asemel: (läks) tõsse, eramasse,
 (istuz miu) kervez, (ol'li) tõz, (jõe alliz
 ülivel) kerbez, millaz, (tul'li) tõst, (tē-
 nis) kervast.

7. Alaleütluw.

Alaleütluwa lõpuks sa-le (*-llen) nii
 ainsuses kui ka mitmuses: mäle, mäsile,
veirale, veirastile, emäle, tiitule, anima-
le. -le esineb nii pa- kui ka kaasrõhu-
 lise sõlbi järel, -lle esineb ainult esimese
 sõlbi lähikese vokaali järel: mulle, siulle,
talle. Sageli tarvitatakse aga ka siin
miüle, siüle.

Alaleütluvat võib väljendada ka
 onastava ja tagasõna abil: läiwä
piäle, mere piäle, jõe piäle, turii piäle.
 Selline analüütiline konstruktsioon esineb
 tavaliselt väliskoha puhul, kui aga mär-
 gitakse isikut, kellele midagi antakse, koh-
 ta või aega, siis esineb süntetiline vorm:
lapsile, omäle, mehèle, merile, kaläle,
leiuüle.

Mitmuse alaleütluvas liitub lõpp
-le de- või e- mitmuse tiivale: kalasele, mar-

jaole, osustele, laumastele, jältele,
riiole.

8. Alalütle.

Alalütle lõpuks on -l (*-lla): ka-
näl (<*kanalla), meril, lapsil, vanal,
osustel, kanasel.

Analüütilist väljendusviisi kasuta-
takse siis, kui taletakse väljendada
palolemist, asukohta: rämät on laivä
peäl aga laiväl on üks jäl alt
ärä.

Tavalist kirjakeelset konstruktsiooni
rehe all väljendatakse vormiga rihäl.

Sitnuse alalütlewas ühtib esinemus
kirjakeeliga, välja arvatud sõnad, kus
räändilõpp liitub e-pluurali liiveli: jäl-
cel, riimel, riioel.

9. Alaltütle.

Alaltütle lõpuks on -lt (*-ltä):
mält (<*mältä), lapselt, izalt, peitelt,
osustelt.

Analüütilist väljendusviisi kasuta-
takse siis, kui märgitakse isikut, kellelt
midagi saadakse või kohta, välispinda:

pois sai emä käsit rämattu, ~~nettis~~
rämattu lauvä pialt.

Kui aga märgitarse kohta, seoses
tegevusega, siis esineb sündetiline väljen-
dusviis: (kuõlin) läsallt, enalt, turult,
sünelit.

Mitnuse alaltitlvas liitub kään-
delöpp põhiliselt de-mitnuse tiiveli: jäl-
basele ~ jälbele, maijasele, mēstēle,
vazikcattēle.

Tavitatarse ka konstruktsiooni
enastav + känt: neisi käsit, lastē
käsit, mēsti käsit.

10. Saav:

Saava käände lõpuks on ks (*-ksi):
māks(māksi), vēks, sūeks, meheks, sulasteks,
mēsteks. Vrd. õn: paremas, palavas, sūris,
puris (li-14, lk. 17); Toris on ks piisimud.

K. Mihklal esineb aga vorme, kus ks > õne:
sūumas, asīs, sūris (T-120, lk. 8, 12).

Mitnuse saavas liitub lõpp ks de-
mitnuse tiiveli: mēsteks, sigāoeks, lihte-
eks.

11. Rajav.

Rajava käändelõpüks on -ni (*-nnik):

metsäni (*metsannik), tēni, vēni, rasaseni,
peleusoeni.

Rajavat võidame väljendada ust-
itlwa ja saadik abil: kaälait säsik,
pe'lvist säsik (~ säsiñke), tēst säsik.

Sageli lisatakse rajava käändelõpüksile veel üheksa sageli kuni: (säsän) kuni
jeeni, metsäni, pal'ksiseni.

Mitmesse rajav: püseni, üseni 'üi-
teni', ak'enseni, üstini.

12. Ilmaitlev.

Käändelõpüks on -ta (*-#ä'k):

Ilmaitlevas kasutatakse sageli üheksa ilma: ilmä mätta (*mättak),
nētta, tulitla, kiñ'catta, säbasletta,
rämattutletta.

13. Kaasaitlev.

Kaasaitlewa lõpüks on -ga (*karsak):

osuzega, lasioaga, kiñnas'tega, vañras-
tega.

tega.

Sageli, eriti isiku väljendamisel, kelle-
ga viibitakse koos, kaunitatase kes-
na ihez : ihez emaga, ihez lastega,
ihez riielega, ihez räsastega.

Mitmuses liitub käändelõpp de või
e-mitmuse tüvele: jalgasega ~ jalgega,
silmasega ~ silmega, aiasega ~ aiega,
lastega, osustega.

III. Omadussõna

Omadussõnal erilist tunnust ei ole: iluz,
puudane, tõrez, linane, appu, käre.

Omadussõna tähenduses kavitatakse ka
teisi sõnalikke: koir (pois), aivaja (kara),
liipsja (lihm), arittuo (in'ime), otim (t_h).

Leas käändes jääb omadussõna ühit-
damata nimisõnaga: iä süpili, lahia
lihäl, maeioa veil. Mitmuses jääb oma-
dussõna tavaliselt ainuse omastavane
(ka nende käändes, kus kirjakeeles on mit-
muse omastav): valke lamaste, iä osus-
tega, riiji lehmasega, niri raiusega,
nari rijettele, misuuzuzuse näusega.

Omadussõnade võrdlemine.

Omadussõnu saab võrrelda.

Keskvõrde tunnuseks on -m (*-mpi), mis liitub genitiivile. Vaadeldavas murra-
kus on komparatiivi esinemis kirjakeele-
ga ihtiv: iluzam (L*iloisampi), puhtam,
elisoam, vanem, kevem, üllim, ühelik-
kum, märjem, loijum aga järzüm.

Kompareeruda võivad ka nimisõnad.
(pois on) koõrumaks (läins), sittimas 'hal-
venemat' (ilma kül ei tuli).

Ülivõre moodustatakse vändra mur-
rakus ainult määr sõna kõige ja kesk-
võrde abil: keēbi jūkkem, keēbe järzüm,
keēbi pikkem, keēbi üvēm, keēbi loõlüm.

Omaduse rõhkust võidakse väljenda-
da ka:

1) reduplikatiivsete vormidega: uhi üz,
vehi vežrāz;

2) sõnade abil, nagu piisti üt, imeiluz,
ihueiki, pūsallaz, verivaine.

IV. Arv sõna.

Põhiarve väljendatakse nagu kirja-
keelseski: üks, kaks, kolm, sētū, kahissa.

Arvõnad 11-19 ei olewad järgmiselt: üsteist ~ üsteiskümme, kahteist ~ kahteiskümme jne., omastavas iheüiskümne, kaheüiskümne, iheüiskümne. Vanemad inimesed kawatavad nimetavas espool teodud pikemat normi. Suurimate põhjarõude eiuuuses pole olulisi erinevusi: kakskümme kaheisa, kolmekümme iheisa, kaheüiskümme niz, saoda üiskümme neli jne.

Järgawa tunnuks on z (*-ni), mis liitub omastavale: kolmaz (L* kolmanni), nellaz, seitsmez, iheüaz, kiimnez, kaheüiskümnez, kaheüimnez, kolmekümne nijez jne. Omastavas liandub käänamisel na-s j: kolmannama, nellannama. Järgawudes 3-7 jääb -nda püsima nii omastavaks kui ka teistes käänetes. Arvõnades 8-20 on aga järgawudes -noa kadunud: kaheisama, iheüiskümne, kaheüimne.

Daatumit 5. I 1890. a. loetame järgmiselt: (olin siinõno) nijunnamal mail tuhane kaheisata iheüiskümne ästal. Suurte aastarõude puhul öeldakse tavaliselt lihemalt: nellakümne

nemal äital, vijendamal äital, nella-
eiime ezimezel äital.

Murdavudest tavitatakse kõige van
järgmisi: põl, põlolist, kolmäsik ~
kolmäs oza, nelläsik ~ nērāno ~ nē-
lās oza, vijäsik ~ vijez oza. Vanem on
väljend kolmäs oza ju.

V. Aseõna.

Trikuulistest aseõnadest tavitatakse
nii pikemaid kui ka lühemaid vorme:
mā ~ miä ~ miuä, sä ~ siä ~ siuä, tä ~ te
mä, mē ~ meijē, tē ~ teijē, nāo ~ niuan

Trikuulistest aseõnadest nõiki väändeid
ei tavitata:

nim.	miä ~ mä	siä ~ sä	temä ~ tä
om.	miü ~ mü	siü ~ sü	temä
os.	miuo	siuo	teoa
sisseitl.	miuse	siuse	temasse ~ täse
seesteitl.	miust ~ must	siust ~ siit	temait ~ täit
alalütl.	miüle ~ mülle	siüle ~ sulle	temäle ~ täle
alaliitl.	miül ~ müü	siül ~ süü	temäl ~ tääl
kaasaitl.	miüga	siüga	temäga
ilmaitl.	ilmä miutta	ilmä siutta	ilmä te- matta

	nim. meijè ~ mî	teije ~ tê	nemão ~ nâo
om.	meijè ~ mesi ~ me	teijè ~ teiè ~ te	neñsi
os.	meio	teio	neio
ssseittl.	meisse	teisse	neñsese ~ neisse
seestl.	meist	teist	neñseit ~ neist
alalittl.	meile ~ mêli	teile ~ têli	neñsile ~ neile
alalittl.	meil	teil	neñsèl ~ neil
kaasaitl.	meijica	teijica	neñsiba
ilmailtl.	ilmà meijetta	ilvà teijetta	ilvà neñsetta

Alaltuuleva väljendamine kasutatakse sageli konstruktiooni omastav + käsit:
minni käsit, meijè käsit, neñsi käsit.

Enesekohastest pronomenitest tavitatakse vorme iz'i, enize - inõa, mis käänduvad järgmiselt:

nim.	iz'i	
om.	enize ~ inõa	eneste ~ inõsi
os.	enrait	inõio
ssseittl.	enizess ~ inõass	enestess ~ inõiss
seestl.	enizez	enestez ~ inõiz
alalittl. ju.	enizele	enestele ~ inõile

Omastavad asesõna omà tavitatakse ka enize - inõa asemel: os'tiz omàle

üve kappi, emäl peli ühis üsiori selles.

Näilavatel asionadest tawitatakse ainult pronomenit se, mida kasutatakse nii lähedaste kui ka kaugemate inimeste märkimiseks. Asiona too ei tunta üldse.

Pronomenid siuke, niuke tawitatakse üsna laialdaselt tavaliste kirjakeelsete kiisugune, selline asemel: siuke saõi niuga ei lähõ koerai välle; missä siuke inimezega piäle akkao.

Vastastikustet asionadest tuntakse nagu kirjakeeliski teneõze ja üks-õze: ol'io teneõze külläiz kiiski näõu takjao; seimazio üksõst.

Keisvatul ja siduvatul asionadest tawitatakse asionu kiõ - keõ, miõ - mei, kuimäz, niuke: kiõ seal riäl kosistas; ma ei liä, kuimäz kosu jäs; näõin, niuke osine jänil õz õlli.

Sagedasti kasutatakse asiona miõ asemel keõ: kelliga sa üsio, ku rehä on kat'ki.

Umbmäärastest asendatud tavita-
 takse sagidamini järgnisi: käsi, isa-
üks, kuumaski, mei, mette ~ mette, me-
limas, paali, üks (täheandus keegi);
isaüks eiskas seina minna, mei ruskä
 laikus, mette ästas poli si käino, üks
 kapputlax uksi päle, keik talvavõlla
 'olja' sita.

VI. Kokkuvõte käändõnast.

Vändra murranes ei ole kolmteist
 käändet, kusjuures kõiki käändeid ei tar-
 vitata ühesuguse produktiivsusega. Enim
 puudub täiesti.

iaktsamaid jäävi käändõna alal:

1) de-mitmes on valitseval kohal, sel-
 lega kõrvuti esineb ka e-mitmes;

2) nimetavas esineb rohkem genitiivi
 vormide üldistus ja as-lülid: peoni,
kappi, vänaz;

3) esinevas esineb pikem vorm kait-
 tüv-adjektiviidest ja järgavudest: õlet-
tuma, raheisama. Mitmes esinevas
 esineb kellaajaloolelt ootuspärase vormi:

a) jalg-tüübis: jalas, uise; b) uus-vars-

-tiibis: üsi, värsi;

3) ainuü esastavas esinevad setu-
pärased vormid: a) aasta-raamat-tii-
bis: rei'kio, ai'ojao, parimas; b) osalt
tiitar-tiibis: ak'kino, pa'italo. number-
-sipelga-tiibis liitub -t esastavas ni-
metavale: raj'bert, las'isast.

Siitmuus esastavas on laialt levinud
io: ilüzio, punäzio, tiit'io, am'io.
si esineb tihti paralleelselt vokaaliga
lõppera esastavaga: seppi ~ sijpazi.
e-, i- ja u-tiiveliste sõnades on esasta-
va lõpul -a: lajsa, poissa, jutta;

4) sisseilivas esineb kellejalooliselt
setu-pärane esinevus kul-tiibis: kêle,
mêle;

5) seuitlivas on astmehalduslikes
sõnades tugev aste, keesjuures a-tiivelis-
tes sõnades on a > e. Viimane nähtus on
peaaegu omane ainult väändra murra-
kule, naabermurakutes esineb muutust
a > e vähe;

6) sise- ja väliskohakäännetes kau-
tatane tageli analüütilist väljendus-
viisi: mâ sisse, lauvä piäle;

7) rajavas ja ilmaitlevas käändes

tavutatase lisaks käändelõpeli abisõna:
kuu tõhi, ilma tõhta;

8) uus käändes jääb omaduseõna
nimi sõnaga ühildumata: ia suipile,
valge laumaste;

9) ülimõrret moodustatakse ainult õige
ja keskvõrde abil: kiik süriin.

B. Tegevõna.

I. Tegevusnimed.

1. ma-tegevusnimi.

ma-tegevusnime tunnuseks on -ma (*-mähep) : säma (L* sämahen), sõma, jõma, lubima, elama, eppima, kirjutama, ehitama, tõttama, julgeama, muhelama, käima, viisama, säeima, iippama, metlema, emlema.

ma-tegevusnime käännetel kasutatakse sees-, seest- ja ilmuaitlwoat käännet, keijuures mas- ja mas- vormides on sageli a > e : sõmez, kiimez, äislanez; (tulli) kiimest, laimest; (on) sämatta, luematta, eppimatta.

Umbisinkelises tegevuses tarvitatakse ma-infinitiivi koos pidama verbiga : pidi tehtama, eppitama, antama.

2. da-tegevusnimi.

da-infinitiivi tunnusteks on -a, -da, -ta (*-däk, -täk).

1) -a esneb : a) pika vokaali ja diftongi järel : lääja (L* lōdäk), vääja,

se on pikk: istu (*istu^oak), aitu, uppu,
leipi, sâci, râkki, kuiva, keh'oi, sûrbi,
ehki, kâski.

II. Keskisõnad.

1. v-kesksõna.

v-kesksõna kaunitatame vaadelda-
vas murrakus üldse vähe: siiver vezi
(*siiverpa), vêuv ki'si. Piarõhulise st-
hi järel esineb sõtusparane õ: kêõ
(*kêpa) vezi.

v-kesksõna tähenduses esineb tihti
tegi/animi: ai'suja, loksuja, muhija
(kana), vioaja (õpime), liipsja (lehm)
kazija (laps).

2. nud-kesksõna.

Suunuseks on -no (*-nõtt): sâno (*sâ-
nutt), siino, rasino, teino, siino,
tesno, lahno, lasno, puino, ki'jutlano,
ai'utlano, ai'oano, lucino, teimano,
milino, akano. Vrd. Sor: peit, vet, ost,
olo, tulo (H-73, lk. 43).

nud-kesksõna esineb nii omadesõna-
na tähenduses kui ka liitõeldises no-kujul:

kasino kiinaz, kiinaz on kasino.

nud. kesksõnad tulistatud himisõnu tuntakse ja kautatakse vähe. Lohtum on tuntud sõna suine.

3. tud - kesksõna.

Tunnuseks on -tu, -tü (*-tu):

elatus (L* elatu), jabattus, ronittus,
kiijutus, vētus, spittus, leppitus,
saetus, aknatus, siipatus; peetus,
käitus, teetus; tõsus, säsus, käi-
pus, miisus, veelusus, laulus, kõlusu,
käisilusu, suipelus.

kiijutama - tiibis on umbisikulise te-
gumoe tunnuse es ta - slp välja lange-
nud: kiijutus, paranous, nimetus,
ehetus 'ehitatus', istutus.

II. Tegumoe.

tsikulisel tegumoele puuduvad tun-
nused.

Umbisikulise tegumoe tunnuseks on
-a, -aa, -ta (*-tä, -dä).

1) -a - isib: a) pika vokaali ja dif-
tengi järel: liijakse (L* lõõakse), tü-
wakse, vijakse, käijakse; b) kahestli-

listes unaväitlistes tüvedes l, n, z järel.
 Siin võib aga paralleelselt kohata ka
 o-lisi vorme: tullakse ~ tuloakse (*tul-
 laseks), ollakse ~ oloakse, siirakse,
minnakse ~ minoakse, painakse ~ painak-
se;

2) -oa- esineb sadusjärgelt helilises
 naabusis: jutuloakse (*juteltakse),
teeloakse, lauloakse, kiuloakse, vee-
eloakse, enimeloakse;

3) -ta- esineb algupäraselt helitu
 hädalise järel: peetakse (*peetakseks),
käitakse, tehtakse ja kontraherunud
 verbides: arvatakse (*arvatatakseks)
teinatakse, üritatakse, ainatakse.
 Siit on -ta- levinud paljudesse tüüpi-
 dess: elatakse, valitakse, kirjutatakse,
peetakse, epitatakse.

Umbisikulise tegunuse mineviku-
 vad tunnused -o-, -t-: sâsi, jõsi, mii-
si, kâisi, kirjutasi, epitasasi, paran-
oasi, naioasi, enimeloasi; elatti, javatti,
peetti, epitti, ehitti 'ehitati', ainatti,
teinatti.

Kaasõhulise sõlbi järel esineb eetus-
 pärane mudia: paranoasi (*parantatihen).

IV. Kõneviisid.

1. Kindel kõneviis.

Kindlal kõneviisil eri tunnust ei ole:
chettan, kirjuttazin, ei kirjuttano,
olin lücinno, kiistakse, käiti, ei laituo.

2. Tingiv kõneviis.

Tingiva kõneviisi tunnuseks on -ksi (*-ksi), millele liituvad jaatavas kõnes pöördelõpud. Vaadeldavas murras püüduvad pöördelõpud jaatavas kõnes: ma tēks, sa jōks, ta kirjuttaks, me saeks, te ēpiks, nao kasvattaks. Täismääratuse püüduvad abivõrkis olema pöördelõpud: oleks kirjizino, ēpino, kirjuttano.

Abivõrkis tegumoes: ēpittaks, ēmimeloaks, oleks ēpittuo, ēmimeluo.

3. Käskiv kõneviis.

Käskivas kõneviisis on eesnimis enam-vähem kirjakeelega ühtiv. Imperatiivi tunnuseks on -ee, -ku, -ee, -ke (*-k, γ):
sa koija, ta koijaaku, te koijaake,
nao koijaaku.

Käskiva kõneviisi oleviku ainuse teise pöörde erilist tunnust ei ole. Varem esinenud k on kadunud ja need kohadame siin tunnusteta vorme: mine (k*mine) epetta, kirjutta, tõ, läle, emle, liika.

Mitmuse teise pöörde tunnused on -ee -ke.

-ee esineb vokaali ja diftangi ning l, n, r järel: te vee, käe, laulee, emleee, paee, suue.

-ke esineb helitu konsonandi järel: veke, peke, lake, teke, päke, murke.

-kke esineb kontraherunud verbides: iipakke, viisakke, kütakke, siioakke.

Käskiva kõneviisi oleviku ja mitmuse 3. pöörde on kujunenud eu, ku-lõpuliseks. Tunnuste lühenevise tiivelt toimub samuti, kui mitmuse 2. pöörde puhul: säeü, käeü, peke, teke, iipakku, akku.

Mitmuse esimese pöörde tähenduses kavitatare tavaliselt kindla kõneviisi oleviku mitmuse esimest pööret: läme, siioame, lälame, veetame, pa-randame.

Ümbisikuline tegumood: käitaku, maistaku, oleü epittuo.

4. Kaudse kõneviisi.

Kaudse kõneviisi olevike tunnuseks on kirjakuules - vat. Väändra murranus sellist tunnust ei esine ja kaudset kõneviisi väljendatakse:

1) ma-tegevuskime abtl: ta olima aise, nao olima küziino, kaori mi-nema linna, ta sâma väzzi äiclast välla; nao olima läino;

2) ma-infinitüvi ja pidama verbi abtl: ta piäs linna reitma, ei piäs aise olima.

Kaudse kõneviisi lihtminevikes esineb rud-kussõna: ta küziino, ta lueino, nao eppino.

Umbisikulises tegumoes kasutatakse olevike väljendamiseks umbisikulise tegumoe ma-tegevuskime: küsitama, eppit-lama, sõoama, saetlana; ^{liht-}minevikes ei ole erinevusi: laituo, käituo, eppituo.

Täisminevike väljendatakse olima-verbi ma-tegevuskime ja rud-kussõna abtl: olima paranoou, maistuo, iitteleuo

Kaudse kõneviisi enneminervikku nii ri-kulises kui ka umbisikulises tegumoes ei kasutata.

V. Ajad.

Oleviku tunnuseks on -b (-va-) (*.pa,pa), mis on ootuspärane ma- ja kaarõhulise sõlbi järel: pâb (<*pâpi), jâb, tob, kâib; parânbas (<*parantapi). Survakes on esinemus samamugune. Toodud tüüpidest on -b üldistunud ka nõrgarõhulise sõlbi järel: tulib, luib, ainâb.

Umbisõnalise tegumee oleviku tunnuseks on -kse: tüvâkse, kiõjutlâkse (vt. lk. 118).

Litminevike tunnuseks on -si-, -i-.

1) -i- esineb: a) ühesilbilistes pika vokaaliga tüvedes: tein, pain, jein;

b) kahe- ja kolmesilbilistes esmaväitelistes sõrades: õllin, paõnin, peõsn, surin, piõin;

2) -si- on hoopis laiemalt levinud: kâisîn, uõisîn, vet'sn, ant'sn, temmazîn, kiõjutlâzîn.

Mõnedes verbides esineb imperfektis kõikides pööretes geminatoroo: peõsn, paõnin, tul'lin, õllin, lâis'n.

Minevike liitvormidel, nimelt täis- ja eenniminevikel, erilist tunnet ei ole.

Täis- ja ennenminevik moodustatakse vastavalt verbi olema olevike ja lihtminevike abil: olin kirjuttanud, olin rõhno, ollin väoano, ollin enileno.

Unhiskulises tegumoes on minevike esinemus kirjakeelega lihtivana- vähem: sâoi, elatti, parausasi; an kiistuo, sâuo; elli iitlilus, saettuo.

VI. Pöörded.

Pöördelõpud esinevad kindlas kõneviisis, kuid tingivas kõneviisis puuduvad pöördelõpud: ma eppiks, ta lälaks (vt. lk.).

Ainsuse esimese pöördelõpuks on -n, mis on püsinud: eppin, eppizin, sein, istuttazin, luizizin.

Liitumise esimese pöördelõpuks on -me (*-mmek): elâme (*elâmmek), luizime, piâme, magâme, pisime, tull'lime, antime.

Ainsuse teise pöördelõpuks on -e (*-t): tâo (*tôt), kâio, elâo, vetâo, emleo, luizio, kirjuttazio.

Liitumise teise pöördelõpuks on -lle

(* = ttek) : sätte (<*sättek), jätte, jägättä,
ulättatte, ailette, näellezitte, siizitte.

Ainsuse ja mitmuse kolmas pöore
on lõputa, nia eiinwad ainult aegade
ja kõneviiside tunnused: taöttas (<*oöttäpi),
ariz; nao ötlaras, ötlariz.

VII. Eitar kõne

Eitar kõne moodustatane eitus-
sonade ei, ära, äreü, ärmi, ärei
ahol. Ahisõna ei lauitatane kind-
las, tingivas ja kaudes kõneviisis ei-
tava kõne puhul: ma ei eppi, ei epi-
pino, ei oli oli eppino; ei eppino,
ei oleks eppino; ma ei eppima, ma ei
olema eppino; umbisikulises tegumoes:
ei eppitta, ei eppittuo, ei ole eppittuo,
ei oleks eppittuo; ei eppittaks, ei oleks
eppittuo; ei eppittama, ei olema eppit-
tuo.

ära, äreü, ärmi, ärei esinevad käni-
vas kõneviisis: ära eppi, ta ärü eppieu,
ärmi eppime, ärei eppiee, nao ärü
eppieu; äreü eppittaeu, äreü oleu
eppittuo.

VIII. Kokkuvõtte tegisõnast.

Verbi alal ei ole palju erinevusi kirjaku-
lest. Tähtsamad neist oleksid järgmised:

1. Vormitunnused puuduvad:

a) õppima-tiivis da-infinitiivis: istu,
püüki;

b) tingiva kõnevõisi oleviku jaatavas
kõnes puuduvad pöördelõjud: ma tuleks,
sa tuleks jne.;

c) kaardse kõnevõisi olevikus ja täismi-
nevikus puudub tunnus. Nimetatud ae-
gu väljendatakse peamiselt ma-tegevusi-
me abil: oléma kosu pärbe, oléma ki-
zino tõe.;

d) käskiva kõnevõisi mitmuse esimese pöör-
de asemel tähistatakse kindla kõnevõisi
esimest pööret.

2. Vormitunnused on muutunud:

a) uus > uo järjekindlalt: peiso, läno;

b) umbisikulise tegumee minevikus on
kolmesilbistes tiivides esitusjärjekorras needia:
paranoasi, kirjutlasi.

3. Erinevusi tiives:

a) kirjutama-tiivis on ta välja lau-
gunud umbisikulise tegumee tunnuse ees;

b) reas verbides esineb imperfektis ge-
minatsioon: pänuia, peisua

C. Määrõna.

Adverbide puhul on ainult hääliku-
lisi erinõuvi kirjandusest. Järgnevalt
tunnakse mõningaid adverbide liinide kau-
pa :

1) kohta näitavad : sija, si (sih), sit;
sinna, seal, sealt ; ülese, ülisel, üle-
võtt ; lähedal, kaugetel, lõ, järel, al ;
kuski, kuski, kuski ; taha, taha,
takka ;

2) aega märkivad : nüüd, siis, ammu,
enne, ilma, tänna, õne, tänuks, va-
ra, ilma, varsti, kohe, alasti, pärast,
õzi, päeva, omikuu ;

3) viisi märkivad : rubu, õisi, kä-
zitse, istuksel ;

4) määr ja hulka näitavad : väga,
vähõ, nakkõks ~ nakkõks, koriks,
viiksi, üznä päält ;

5) küsimust märkivad : kus, kust,
millal, kusõal, misparast.

Adverbide liiteid.

Liidite abel moodustatakse peamiselt
uusid näitavaid adverbide.

-sti : ilusti , kevasti , kiireasti , teisti ,
alasti , kevasti - kevasti , anamasti ,
julistesti , vanasti ;

-lt : hallalt , vaivalt , lohautalt , vaik-
selt ;

-ti : tohti , omitti , piisitti , vahelletti ,
puzuritti , lajutti , metmetti , otsetti ;

-li : petvili , lajjale , kuillili , sel'li ,
piikkali , stijeli , kaappuli , isttuli .

-kol : kuikkaakol , rippakol , kaappak-
kol , isttuakol , sellaakol , rotsakol , kut-
raakol , uppakol ;

-vol-vel : kohivol , ilovel , valvel ;

-mezi : kovamezi , piikkamezi , viit-
tamezi , libamezi ;

-se : vacize ;

-ksi : kaheksi , kolmeksi , metmeksi ,
u'caksi , tazaksi ;

-tsi : kois'itsi ;

-loi : erälo , pölelo ;

-stikku : licistikku , ilustikku , vas-
tastikku ;

-mini : sebanini , kevenini , parennini .

Märkmeid
sönadavast

Näiteid sõnavarast.

Järgnevalt on toodud mõningaid sõnu, mis pole kirjakeeles tuntud või millel on teistsugune tähendus kui kirjakeeles. Peale murdeliste sõnade on toodud ka mõningaid fraseoloogilisi väljendeid. Paljud esitatud sõnad on tuntud ka lailmalt kui vändra murrakus. Et töö kirjutajal pole olnud võimalik sõnavara lähemalt uurida ja võrrelda naabumurrakute sõnavaraga, siis pole siin ka tehtud täpsemaid järeldusi, vaid on loetletud sõnad tähestikulises järjekorras ja varustatud selgituste ja näitelausetega.

alus - aliiz 'sulik'

laisson omäle villäre aliize teha.

angpakk - aņģeapā 'pakk pakk, mille pakki pandi aer'.

aruline - aruline 'ealine'

tiorek jusa mehile minēku aruline.

emasoht - emasoht 'kirkkoht jões'
õijäme silt emasoht imale,
s' vezi teinmas kañauti.

halgas - alčaz 'kergeiti lõhutar, hakras,
hästi katki minno'
s' iä alčaz pü, lähõs koki
lõhki.

heitma - eitma 'alanema'
vezi ēpäs peäle jä minnõkkuo
rittu.

ilma saubas jääma - ilma saimmas jääma
'igavesti elama jääma'
kañsä aivas, et sa ilma saim-
mas jääo.

iimud - tiimud - iiris - tiiris 'haigus hõhestel'
kõpäsi, ku osime nõit rohtu
päilü kõrõba sõõs / siõ teili-
vas keiki lühem iiris.

jamama - jamama 'ühendamama'
päl'kisaimes jamatti kõmm.

jaku - jäms - jakis - jäks 'jäud'
tiä ; kaurvä seoa jäms on si
tõõ teha.

jubi - jusi 'simman, kilapideu'
täna ehta lähme jussise

juga - juoä 'madalam koht jões'
valma juait sai orustega lä-
bi käisuo.

juuk - jük 'sade'
jahü juuka ei maäsa maä
kallatta ;
kallä jük va, üis pehja.

jäss - jäsi 'lihike, kõver mäud'
rasä piäl kauris neio männä
jässa küil.

kabe - kase 1) 'käbe, ha terwinga (vane-
ma inimese puhul)';
2) 'kuir, kõva'
viratsäre mēm alliz üi kase,
eläs uli ästio räl ;
oniKKu kauriga iä kase minna
otie üli pelli.

kanakoru - kanakoivi 'kresla, uue par-
dar pulnadesit seljategi'
üle piäs kanakoivi piäle pa-
nema, parim istu.

kartsas - kartsäz 'redel'
pois roni no kartsa piäle ja
kuüks no alla, jalä lü põlks.

kassaba - kassaba - kassaba - kassaba
'kinut'
palläs kassaba, eä lõmäs
tahä uoi kevä eina talvi süija.

kilikas - kilikaz 'vankri osa, puu, mis
ühendab rataste paari'.
vankri kilikaz läks katki.

kirm - kirm, kiirni 'laste kurguhaigus'
lapläl kirm, tulis tohtre järe
miina.

kuivik - kuivik 'kuivanud puu metsas'
metsä kuivikio lubattakse nit-
tuzeks eäki.

liivarull - liivarul' 'kake tolli pinnuse
kala'

liivarull'isea räs teiza sū-
reimis kalu piõõa

liitima - liitima 'isutult söma;

4 'punks värima'.

õine liitio muõu seimä jä-
uz, nähõ kochi, et peli izi;
rottio on tuõo kilimettuz
nõ pñkus liitino, et kanõsel
peli anõm upõci aõõa.

loim - loim 'õõnes koht, kus seisab veii'

sõ on kevasti rapõno, sūrio
nõ loimio tē piäl.

looja - looja 'paw iile jõe veons'

looja jūuz õlli lāsõ aig sūr
jääõ 'jäijekord'.

lootuma - lootuma - lootuma - lootuma

'hebeu hääliõus'

õsiõõ lootuzio ja jõõio, mis
itõmiz õzi koplez, tiä kasõõ
ni unõ ukõõuz sāl riõci.

lupanas - lupānkaz 'naru, kalls'
mēhi puhta lupaņkaba sãð sē-
mē ki'ni sīsõa.

madmed - masimeo 1) 'lahti'sed puud,
mison autatud üle kraavi selles,
it jalgsi üle käia;
2) 'vanemad riided,
mida tavaliselt ei kanta'
mis masimeo sa olis omale sel-
ba pans.

maltopuu - maltõpũ 'pehme, lopsaka kas-
vuga puu'.

mæle, mæel, mællt - mælle, mæil, mæillt
'vilalpeel jõe jooksu olvad kohad'
tõl on mællt, aiasas vihma
sõõama; tũllõn mællt.

marjaks - mairjaks 'parajasti, hädasti'
sõ raha rãzũkkẽ kulis mar-
jaks arã.

mũlt - mũllt 'mũtt'
mũltõsõ ullõsõ on a. e. õno sũie pũn-
raõ õnõks.

nann - nān 'kautul' (laste keeles ja
lastega kõneldes)
sõ nānhi nāh, siõ são kshii tãiz.

nott - not' 'jika lati otsas olv, murree
ajal kalapiidmiseus kaunistav
vahend'
not' on latti õtsez, sillega sãs
siõ püõõ, ku kala õrez on.

nāsa - nāzã 'hargi või labida varre
otsas olv käepide'
kui lasioa varrõl nāzã õtsez
si õli, siõ peli kõil tuõi kais.
meze aig 'kõvamise ajal'.

ohutama - ohutãma 'hinnatama'
lãnsin lautta, õmine aikkaz
kõhõ ohutãma, tahtiz jãwa.

ass - õs' 'liha' (laste keeles ja lastega kõ-
neldes).
kãt, sã tai õisi tahõis?

pahardama - paharoama 'hõnnama
kõnne kasvama'
õv on ilusti paharoano.

parkima - parkkima 'võrke üle värvima'
veikuis lähväs parkki 'parkida'

parklepp - parklõp 'valge lepp'
käl karüei müo, ku parkleppas.

pass - pai 'madal kõrkjate ja kolmestiga lähikarvanud koht jões'
käl paissi kohtez lähväs veikuis
rohü parkma täiz, sã kalã eã
küäei.

piikuma - piikkuma 'seismisel halba
maitsel emandama'
nõo jahüo poli iäs, on piikuro
mäkküba.

pent - pent 'rott'
puisio jõriväs näüü käisio
õzi rihei.

pettaama - pettõdama 'pütma'
ku lapsio õl'lime, pettõdazime
iüstere õõt ai'ju ää.

pukked - pukkoo 'purded'

põtkutama - pekkutama 'õisil kalu piidma'

päis - päi 1) 'paigatud kinnas, ka lina-
mit riidet kindad surmule'

2) 'sinas'

3) 'köver, okslin mänd'

päini päis kätte ja läis einu
võama;

oina päisi veis pihavaks ära
tappa;

männas on keik suksio päi
sio, et ihestki ei sä iäopalvi.

rajs - rajs 'verme, läne'

lõikano stire rajs põisla
side.

ratsik - ratsik 'tihe lepa- ja pajuvõsa'
ku lehm lähõs siia ratsik-
kuuse, esä teoä anam kätte
leija.

rodi - rodi 'kidi, krogi, nari (laigus)

rookima - rökima 'kala hirmutama
latiga vastu vetl liues'

munnel - münil 'väike sold ule kraavi'
münil on rävi pialt arä laenuo.

ninded - nünso 'jäänused'
kas minä sis piän nõ vima-
zo nünso emäle sama.

seisma - seisma (lünat) 'lõunaajal või
keskõmmikul väikest uinanut
legema'
läpsio pi'io väeksi olina, ku
vanemas läksi lünat seisma.

soon - soñ 'vaga veis jäändäms'
sunnste soñise siise vahel
alavas kalas uili säre veta.

suga - sugä 'uina'
mettusava päri viska, seal
läks päli sugi tainiz.

sitik - siitlik 'vito'
emä tulli vahel siitlikuga
jei äre jäisi, ku kaivans
jäeme.

tarandus - taranduz 'silla post'
tēvās jusā sila, taranduzis
paštāvas pēstī olema.

tenikas - tēziņkaz 'peisne' (halv.)
smuke tēziņkaz tulis miņs
ēpētama.

tilkne panema - tilkne panema 'hōrgu-
ma panema'
panen lihā eime nattiņne
tilkne, tahins sūrumat
sōlvēt āra.

tohl - tohl 'lestiņne pāra'

tallakas - tollaķkaz 'nāru, riiderābal'
lōtiņē tōpittanse tollakaka
ja tēvāba ki'ni.

vedel - vesēl 'kalapiiģivahund'
kesāci vētkane veselaba mō-
oā vēl.

verikamni - verigamni 'paisevodi muna-
jas kasvaja'

asaz säre verikamm püza piäle.

vidrik - viirik 'noor mets'
kui ma nõr õllin, õlli st veikke
viirik, müo jusa säre mets.

viristama - viristama 'libedalt teelt kõr-
vale kalduma'
veki viristas nõ kajausti, et
kõhi rasi ja rümmur.

Kokkuvõte.

Vaadeldes vändra murra kuulub läänemurde alale ja selles esneb kõige enam tüüpilisi läänemurde jooni, nagu v > b sõna sees: kybä kibi; kuid vändra on neid rihelkondi, kus too- dud häälikumuutus on levinud ka osastavas: saib: säisi, kuiib: kui- bā. i- ja u- lõpuliste diftongide järel- komponendid ^{on} madaldunud nõrgas astmes: väimi, rānā. kaas-tiikis on nimetavas vormid kān, niin. Mitmuse osastavas on kontraherunud a- tiivedes -io: laimio, sanio. Sugeraste esneb iussivis: lihtiz, pöttiz, lauttiz.

Kui võrelda vändra murra kuulat lõunapoolsete naabermurrautega, siis võib öelda, et vändras esneb enam põhjameilisi jooni kui suure-jaanis ja Tois.

Täpsemalt ainult vändra murra- nu joonte piiritlemine on raske, sest see üldas leue naabermurra- te kohta käivate põhjalike materjali- de läbitöötlamist. Teiselt poolt võib aga

õelda, et puht kohaliku nähtusi esineb
vahe. Kitsamal alal Põhja-Eesti alal
esineb 2 palatalisatsioon: par'z, kur'k,
pur'k. Muutus, kus konsonantnau-
dist sõna algul on klusiil kadunud,
esineb peamiselt läänemurde lõunapiirkon-
nas. Väändrast põhja pool arenevates ki-
helkonnades on klusiil püsinud. ks on
Vändras püsinud saavas käändes ja
umbisõnulisel tegumisel olevikus: sürens,
tüllane. Suure-Jaanis ja Toris on
ks > s ~ ze. a-tüveliste sõnade seeritli-
vas on toimunud häälkõnnu muutus
a > e: metsz, otsez, karjz. Toodud
nähtust näabemurrautus (Sõu, Tor,
Türäär.) peaaegu ei esine. Sõna küis
esineb kujul küiz Väandra, Suure-Jaa-
ni ja Tori alal.

Korfeleogra alal esineb kitsamalt
esinevaid jaoni vahem. Väib märki-
da, et lato-tüübis on üldistunud
nimetatavasse omataavaliine vorm: laov-
vä: laovä: laovä, leovä: leovä: leovä.
Toodud nähtust esineb veel keismurde
alal Koeru, Ambla, Järva-Madise
piirkonnas. as-lühid ei esine rohkem:

vändaz, latvaz.

Väh öelda, et vändra murkak kuulub piiripoolsele alale, kus tiipoliste läänemurde jaente kõrval on mit ka teiste murdealade jaeni. Keskmurde jaentest on mit siin ma- rōki lisandumine järgavude emantavas: selmanõa- ma, uipõnõama. Lõuna-estiga on ühinevõkkaalide kõrgnemine: kõp, jõp, sõk ja rōkadu i- ja u- tüvelistes verbides: õõma, käõma.

Lisa

Käänännäinnoide.

valce leht

valce lehi

valceo lehti ~ lehte

{ valceusu lehesse

{ valce lehi sisse

{ valceuz lehiiz ~ lehtiz

{ valce lehi s_z

valce lehi s_{st}

{ valcele lehile

{ valce lehi piäle

{ valcele lehil

{ valce lehi piäl

valce lehi piält

valceus leheus

valce lehiä

ilma valce lehitä

valceo lehiö

valceite lehtesi ~ lehte

valceio lehtiä

{ valce lehtiesse ~ lehtesse

{ valce lehtise sisse

valce lehtise s_z

valce lehtise s_{st}

{ valce lehtise piäle

{ valce lehtese piäle

valce lehtese piäl

valce lehtese piält

valceus lehteesus

valce lehtesä

ilma valce lehtesittä ~
lehtettä

Pöörämiskäide.

Siikuline tegumood.

Kindel kõneviis.

mā toppin	toppizin	olin toppino	ollin toppino
sā toppio	toppizio	oleo -- --	ollio -- --
tā toppis	toppiz	on -- --	olli -- --
mē toppime	toppizime	oleme -- --	ollime -- --
tē toppitte	^{toppizime} toppizite	olehte -- --	ollite -- --
nāo toppivaos	toppizio	on -- --	ollio -- --
ei toppi	^{toppiz} ei toppino	{ ei ole -- -- { peeli -- --	{ ei olnu -- -- { peelnu -- --

Singiv kõneviis.

mā, sā, tā	toppiks, ei toppiks
mē, tē, nāo	oleks toppino { ei oleks toppino { peleks toppino

Käskiv kõneviis.

sā toppi	ära toppi
tā, nāo toppieu	äreu toppieu
tē toppiae	ärei toppiae

Laadun kōneviis

mā, sā, tā	toipima	ei toipima
mē, tē, nāo	toipino	ei alima toipino
	olima toipino	
	olno toipino	

Käändelised vormid.

Infiniitivid.

toipima ~ toipma	, toipimez,	toipimest,	ilma
toipi			toipimatta

Kesksonad.

toipino

Alamrikeline tegusood.

Kindel kōneviis

toipitakse	ei toipitta
toipitti	ei toipittuo
on toipittuo	ei ole toipittuo
olli toipittuo	{ ei olno toipittuo
	{ olno - " -

Singiv kōneviis

toipitakse	ei toipitaks
olks toipittuo	ei olks toipittuo

Käskivõ sõnneis.

toppihacu	äreü toppihacu
aläü toppituo	aräü aläü toppituo

Kaudne sõnneis.

toppihana	ei toppihana
toppituo	
aläma toppituo	ei aläma toppituo
älno toppituo	ei aläma älno toppituo

Käändelised vormid.

Kesksõna
toppituo

Murdetekst.

inämaz all'i sūr kisi / sepa nimetti
 vahet kah tellistare kisis // si ja jō-
 evas metne valla pīrio kokku // nāl
 on sūrejāni, vānora, toiri ja tairne
 valla pīrio // iitelsi riki let s̄ on takt-
 jaz kisi / neija kisi // rāai haku let
 ke villānsi linna eheti / vanasa-
 bana naeni vetao peltosaije kisa /
 k̄o kukuno mahā / s̄o piāl pāreu
 unik nāhō // vanasaban izi vetao
 sūre kisi / s̄ kukuno mahā // si ja
 t̄eno neimere aiju / on liino pik-
 sio ja s̄aisi salt piāl // aivatti /
 et k̄o neijale s̄ivroas / s̄ s̄ab tir-
 pens // metti ai ja leitus salt //

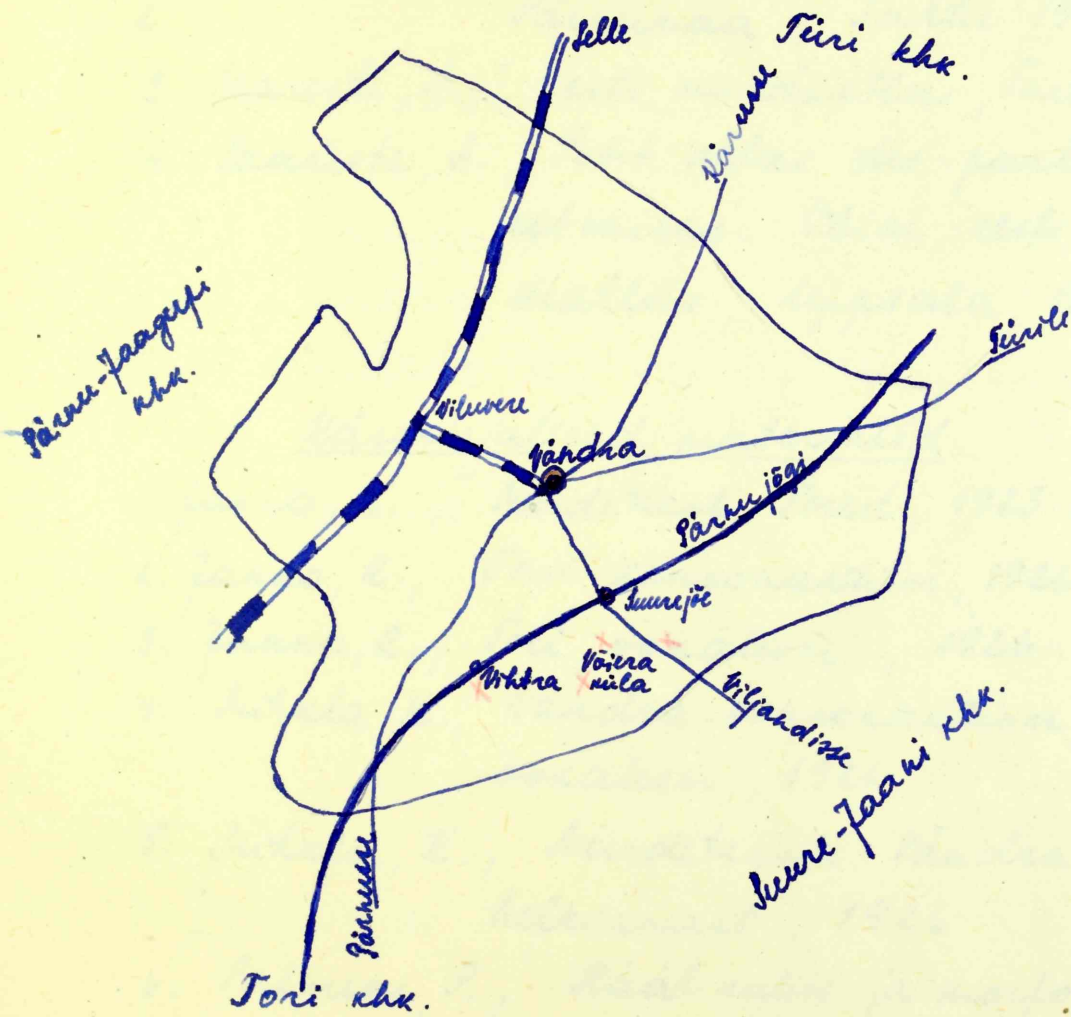
oistme onikku vara lāoale mine-
 ma / kaisteiskimmo vāravas all'i
 enne lahti veta / ke nānsi piāl
 saeni // k̄o k̄ai ei tiino / all'i nāsi
 poi auk //

lāoale minek all'i ul // looja all'i
 piāl / s̄oa ei alno // oistme ulk ai-

ga || ul'li ol'li se il'i j'ei tikkumene Ita-
gazi tulemezeba ol'li soazi samatli ||
miä vanamiz läis k'rti: / miä allin
nik'i nöi s'z || vahit ö'son k'rti: ö'v'it
viratsäre rahvaga r'eluzime l'ei'kin
nyäsa päälä kat'i väräva k'it'iz /
sain alatti seimatta l'ea miä ei jät'no
k'at' / mull'ei aline ol'li poine l'asui-
zin lattio pääl' l'izi l'ait'u ö'suzeba
il'i || vanamiz t'elli r'elume l'et m'än
r'eso ää r'ä lattioe ul'i korjamezeba /
miä j'äno v'el'eu k'at' l'it'son l'et eä miä-
si vand' r'ijet'usa läöäl k'äino ||

Ann Eula, sünd. 1866
Nõiera küla.

Vändra kihelkonna kaart.

== raudteed

— maanteed

x punktid, kust on kogutud kõige enam materjali

Laudatud kirjandus.

1. Letturen, L., Eesti cille äännehistoria, Helsinki 1929.
2. Pärnuna, Tartu 1930.
3. Saareste, A., Eesti murdeatlas, Tartu 1938.
4. Saareste, A., Petit atlas des parlers estoniens. Väike eesti murdeatlas, Uppsala 1955.

Käsi kirjalised materjalid.

1. Janno, R., Murdetenite Toist, 1923.
2. Janno, R., Toi konsonantism, 1926.
3. Janno, R., Toi vokalism, 1926.
4. Mikhla, K., Väandra konsonantism ja vokalism, 1926.
5. Mikhla, K., Murdetenite Väandra kihelkonnast, 1926.
6. Palmes, P., Häälikulisi ja morfoloogilisi erijooni suure- ja väikekihelkonnana Põhjaka kiltast, 1933.
7. Põtsyp, V., Lühvaade türi murrakust kogitud kihelkonnana läänest, 1955.

Toodud keisikirjalised materjalid
asuvad SKI eesti keele kättes.

Peale nende on kasutatatud ENSV Ka-
duste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Ins-
tituudi sõnavaraosgu.

Kasutatud lühendid.

T-272 = Janno, R., Murdeteoste Torist, 1923.

K-73 = Janno, R., Tori konsonantism, 1926.

K-73 = Janno, R., Tori vokalism, 1926.

K-49 = Mihkla, K., Väandra konsonantism
ja vokalism, 1926.

T-224 = Mihkla, K., Murdeteoste Väandra
kõhelnemist, 1926.

li-14 = Palmess, P., Häälikuliisi ja morfolo-
gisi erijooni Suure-Jaani
kõhelnemise Põhjane kii-
last, 1933.

K-59 = Potseps, V., lühivõrde Tiiri murra-
kust, kogutud kõhelnem-
na läänest, 1955.

Kõhelnemiste lühendid.

Stn = Suure-Jaani.

Tor = Tori.

Tiir Kär. = Tiiri Kär.

Lisenekord.	11.
Lisesejuhatused	12.
Häälikuline ülevaade.	
A. Konsonantism	8
I. Klusiilid	
1. Tõna algul	8
2. Tõna sees	
a. ühisklusiilid sõlbi algul	
1. Pearõhulise sõlbi nasaali ja	
diftangi järel	11
2. Pearõhulise sõlbi nasaali ja	
liinvida järel	13
3. Pearõhulise sõlbi järel helitus	
naabru sees	15
4. Kaarõhulise sõlbi järel	16
5. Nõrgarõhulise sõlbi järel	17
b. ühisklusiilid sõlbi lõpul	
1. Helilise konsonandi sees	18
2. Helituse konsonandi sees	19
c. Kolme konsonandi ühendid	21
d. Geminaatklusiilid	23
1. Pearõhulise sõlbi järel	
2. Kaarõhulise sõlbi järel	24
3. Nõrgarõhulise sõlbi järel	25
3. Klusiilid sõna lõpul.	26
II. Klusiilide nõrgad vasted	

1. Pearõhulise sõlvi järel
  - a. Nlaar-palataal (ɣ)
    1. Pearõhulise sõlvi vokaali ja diptongi järel 28
    2. Pearõhulise sõlvi liikvõida järel 29
    3. Pearõhulise sõlvi spirandi järel 29
  - b. Dentaal (ɖ)
    1. Pearõhulise sõlvi vokaali ja diptongi järel 30
    2. Pearõhulise sõlvi nasaa-li järel 31
    3. Pearõhulise sõlvi liikvõida järel 31
    4. Pearõhulise sõlvi spirandi järel 32
  - c. Labiaal (p)
    1. Pearõhulise sõlvi vokaali ja diptongi järel 32
    2. Pearõhulise sõlvi nasaa-li järel 32
    3. Pearõhulise sõlvi liikvõida järel 33
2. Kluusilide nõrgad vasted kaas-rõhulise sõlvi järel 33

3.	Klusiilide nõrgad vasted nõr-	
	garõhulise sõlhi järel	34
<u>III.</u>	Spirandid	38
<u>IV.</u>	Nasaalid	42
<u>V.</u>	Liikvõrdad	48
<u>VI.</u>	Poolvokaalid	50
<u>VII.</u>	Konsonantide palatalisatsioon	53
<u>VIII.</u>	Konsonante konsonantide ümnum-	55
	set	

B. Vokalism

I.	Esmese sõlhi vokaalid	
1.	Sihihõlised vokaalid	58
2.	Prkaad vokaalid	63
3.	Õftangid	67
II.	Järgsõlvide vokaalid	70
1.	Liikvokaalid	
2.	Soekade	74
3.	Lõpukade	75
4.	Järgsõlvide vokaalide kont-	
	raatsioon	
	a. Samanguste vokaalide	
	kontraatsioon	78
	b. Eri seiguste vokaalide	
	kontraatsioon	
	1. On püsivud esimene vokaal	79
	2. On püsivud järgmine	
	vokaal	80

	lk
5. Diftongid	81
III. Kokkuvõtte ukaalide esinemisest	81
Morfoloogiline ülevaade	
A. Käändsõna	84
I. Mitmuse moodustamine	84
I. Käänded	85
1. Nimetav	85
2. Omastav	87
3. Osastav	90
4. Isselitlev	96
5. Sessitlev	99
6. Leetitlev	100
7. Alalitlev	101
8. Alalitlev	102
9. Alaltulev	102
10. Saav	103
11. Rajav	104
12. Huvaitlev	104
13. Kaasaitlev	104
II. Omadussõna	105
III. Arvõna	106
IV. Aisõna	108
V. Kokkuvõtte käändsõnast	111
B. Tegusõna.	
I. Tegusõnanimed	114
1. <u>ma</u> -tegevusnimi	114
2. <u>da</u> -tegevusnimi	114
II. Keskõnad	

1. <u>h</u> -kõnõna	116
2. <u>rud</u> -kõnõna	116
3. <u>tud</u> -kõnõna	117
<u>III</u> . Tegumõed	117
<u>IV</u> . Kõneviisid	
1. Kõndel kõneviis	119
2. Sõngiv kõneviis	119
3. Kääviv kõneviis	119
3. Laudne kõneviis	121
<u>V</u> . Ajad	122
<u>VI</u> . Pöörded	123
<u>VII</u> . Eitar kõne	124
<u>VIII</u> . Kõnõvõte verb: esinemused	125
C. Määrõna	126
Märkmõid sõnavarast	129
Kõnõvõte	142
Lisa. Käärõnõnõide	146
Pöörõnõnõide	147
Murdõtekst	150
Kaart	152
Kaartatud kirjõndus	153